

QARABAĞ TARİXİ

7

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNI

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayraqınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayraqını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

**Qasım Hacıyev
Əyyub Əbdüləzimov**

**QARABAĞ TARİXİ
7-ci sinif**

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
argunesh@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“Ərgünəş”

MÜNDƏRİCAT

Müəlliflərdən	6
Giriş	7

I BÖLMƏ

QƏDİM DÖVRDƏN 20-ci YÜZİLLİYİN ƏVVƏLLƏRİNƏDƏK

1. Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun maddi-mədəniyyət abidələri	9
2. Qarabağ regionu türk etnoslarının qədim yaşayış məskənidir	19
3. Qarabağ regionu yazılı mənbələrdə	21
4. Qarabağ regionu erkən orta əsrlərdə	22
5. Azərbaycanın Qarabağ regionu 9-14-cü yüzilliklərdə	25
6. Qarabağ Qaraqoyunlu (Baharlı) və Ağqoyunlu (Bayandurlu) dövlətləri dövründə	32
7. Qarabağ Səfəvilər dövləti dövründə	34
8. Qarabağ regionu 18-ci yüzilliyin I yarısında	36
9. Qarabağ xanlığı (1748-1822)	39
10. Qarabağ xanlığının daxili və xarici siyasəti	42
11. Qarabağda mədəniyyət (18-ci yüzilliyin 2-ci yarısı)	44
12. Qarabağ xanlığının Rusiya imperiyası tərəfindən işgalı	46
13. 19-cu yüzillikdə ermənilərin Qarabağ ərazisinə köçürülməsi	49
14. Qarabağda 19-cu yüzilliyinin 2-ci yarısında kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarətin inkişafı	54
15. 19-cu yüzilliyin 2-ci yarısında Qarabağda mədəniyyətin inkişafı	63

II BÖLMƏ

20-ci YÜZİLLİYİN ƏVVƏLLƏRİNDƏN MÜASİR DÖVRƏDƏK

16. Qarabağda 1905-1906-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar	68
17. Qarabağ regionunda I Dünya müharibəsi illərində ictimai-siyasi vəziyyət	70
18. AXC-nin yaranması, Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı	73
19. Qarabağda erməni separatizminə qarşı mübarizə	75
20. Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması	77
21. 20-ci yüzillikdə Qarabağda mədəniyyətin inkişafı	80
22. Qarabağ II Dünya müharibəsi illərində	82
23. Dağlıq Qarabağ 20-ci yüzilliyin 50-80-ci illərində	83
24. 20-ci yüzilliyin sonlarında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionuna Ermənistanın hərbi təcavüzü.....	87
25. Dağlıq Qarabağ və ətraf 7 rayonun Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işgali	90
26. Qarabağ torpaqlarının müdafiəsində Azərbaycan oğullarının mübarizəsi	93
27. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq problemə çevrilməsi	95
28. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində yeni mərhələnin başlanması	98
29. Aprel döyüsləri.....	100
30. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı genişmiqyaslı fəaliyyəti	103
Qarabağ tarixinə dair ədəbiyyat	107

MÜƏLLİFLƏRDƏN

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun tarixinin ayrıca bir kurs kimi ümumtəhsil məktəblərində öyrədilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar olaraq, ümumi təhsil müəssisələri üçün hazırlanıb təsdiq edilmiş “Qarabağ tarixi” kursunun tədrisində əsas məqsəd məhz ölkəmizin bu dilbər guşəsinin qədim tarixi və zəngin mədəniyyəti haqqında şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir.

Qarabağ tarixinin ətraflı öyrədilməsi həm mövcud ictimai-siyasi şərait baxımından, həm də vətəndaşlıq mövqeyinin təzahürü və gənclərdə milli iftixar hissinin gücləndirilməsi baxımından mənəvi stimuldur.

Dərslikdə Qarabağ toponimi, Qarabağın ərazisi, təbii-coğrafi şəraiti, buradaki zəngin maddi-mədəniyyət abidələri, Qarabağın qədim türk etnoslarının vətəni olması, müxtəlif dövrlərdə Qarabağdakı siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyət, Qarabağa ermənilərin köçürülməsi, ermənilər tərəfindən törədilmiş kütləvi qırğınlar, deportasiya və soyqırımları, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağın və ona bitişik 7 rayonun işğalı, Xocalı soyqırımı, 2016-cı il Aprel döyüsləri ilə bağlı mövzular öz əksini tapmışdır.

Dərslikdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi istiqamətində həyata keçirdikləri tarixi əhəmiyyətə malik tədbirlərin ətraflı şəkildə şagirdlərə çatdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

“Qarabağ tarixi” ümumtəhsil məktəblərində yeni kurs kimi son zamanlar, 2014-cü ildən etibarən tədris olunduğundan buradaki mövzulara yaradıcı yanaşmanın təmin edilməsi olduqca vacibdir.

Heç şübhəsiz, bu kursun tədrisi şagirdlərin dünyagörüşünü və məlumatlılıq səviyyəsini inkişaf etdirməklə yanaşı, onların vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm rol oynayacaqdır.

Müəlliflər arzu və təkliflər, irad və tövsiyələr üçün öncədən min-nətdarlıqlarını bildirirlər.

GİRİŞ

“Dağlıq Qarabağ işgal altındadır. Erməni təbliğatı bütün dünyada bizə qarşı işə salınıbdır. Elmi araşdırımlar və elmi əsərlər, kitablar çox vacibdir. Mən çox şadam ki, bu istiqamətdə işlər gedir. Biz bu sahədəki işlərimizi daha da gücləndirməliyik, müasirləşdirməliyik...”

“Dağlıq Qarabağ bizim doğma, əzəli torpağımızdır. Azərbaycan torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına Azərbaycan dövləti və xalqı heç vaxt imkan verməyəcək.”

İLHAM ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ

“Dünyada bir çox şəhərlər var ki, onlar müəyyən mədəni və siyasi səbəblərdən rəmzə çevrilmişlər. Onların adlarını dilə gətirmək kifayətdir ki, hər birimizin yaddaşında həmin şəhərin obrazı yaransın. Hər bir azərbaycanlı üçün belə şəhər Şuşadır.

...Nə qədər ki, Şuşa erməni qoşunlarının işgalı altındadır, hər birimiz şüsalıyıq.”

MEHРИBAN ƏLİYЕVA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BİRİNCİ VİTSE-PREZİDENTİ

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionu dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Azərbaycanın tarixində onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ regionunun özünəməxsus rolu və yeri vardır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Qarabağ tarixinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Vaxtilə nəinki Qarabağ regionunun, hətta bütövlükdə Azərbaycanın tarixi səthi öyrənilirdi. Həmin dövrdən çox-çox fərqli olaraq bu gün müstəqil dövlətimizin təhsil siyasətində Qarabağ tarixinin gənc nəslə öyrədilməsi prioritet təşkil edir.

Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının 20% ərazisini işgal altında saxladığı bir zamanda Qarabağ tarixinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

“Qarabağ” - türk mənşəli sözdür. Qarabağ ifadəsi türk dilində “qara” və “bağ”dan əmələ gəlmışdır. “Qara” “böyük”, “qalın”, “sık”, “bağ” isə “bağ” mənasında işlədilir. “Qarabağ” termini mənbələrdə ilk dəfə 7-ci yüzillikdə xatırlanır. 14-cü yüzilliyin sonu - 15-ci yüzilliyin əvvəllərində “Arran” termini ilə yanaşı işlənmiş “Qarabağ” istilahı bəzən onu əvəz etmiş və inzibati ərazi baxımından isə ölkənin mərkəzi sahələrini əhatə etmişdir. Qarabağ coğrafi ərazi kimi dağlıq və dağətəyi yerləri birləşdirən vahid ərazidən ibarət olmuşdur.

I BÖLMƏ

Qədim dövrdən 20-ci yüzilliyin əvvəllərinədək

1

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun maddi-mədəniyyət abidələri

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunda mövcud olan Azix mağarası ən qədim insan düşərgələrindən biridir. Azix mağarası (Azix-qədim türk dillərində “ayı” deməkdir) – Azərbaycan Respublikası ərazisində ən iri karst mağarasıdır. Mağara Füzuli şəhərindən 14 km şimal-qərbdə, Xocavənd rayonunda, Quruçayın sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdədir.

Azix mağarası

Arxeoloji cəhətdən 1960-ci ildə öyrənilməyə başlanılmışdır. Mağara Paleolit (qədim daş) dövrünə aid nadir abidələrdən biridir.

1968-ci ildə Azix mağarasında görkəmli arxeoloq Məmmədəli Hüseynov tərəfindən tapılmış ibtidai insanın çənə sümüyünün bir hissəsi Azərbaycanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut etməyə imkan vermişdir.

Mağarada qalınlığı 10-14 metr olan 10 mədəni təbəqə yerləşir. Mağaradan 15 mindən çox daş alət aşkar edilmişdir.

Azərbaycan ərazisində təqribən 2 milyon il bundan əvvəl yaşayış olduğunu sübut edən Azix mağarası ən qədim insanların düşərgəsi olmuşdur.

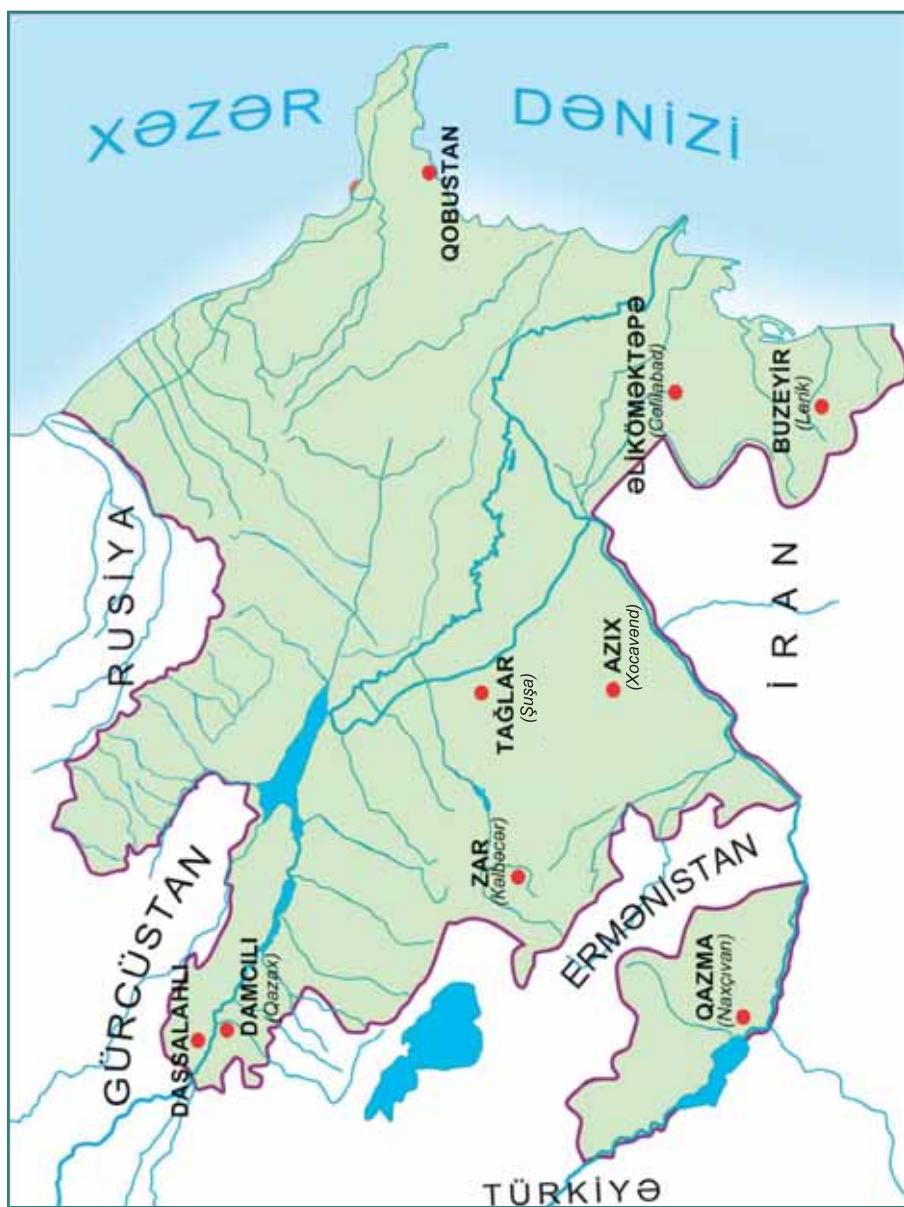

Azix mağarası

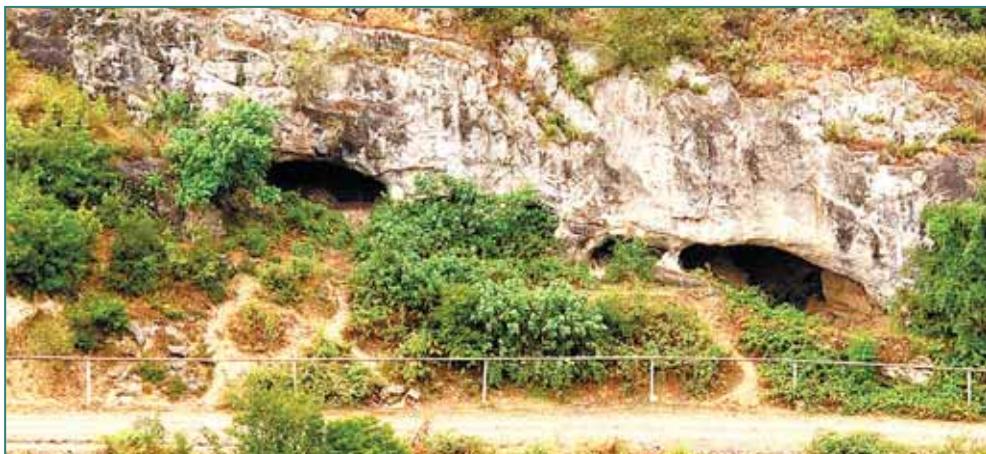
Azixdan tapılmış çənə sümüyü

Daş və Eneolit dövrü abidələri

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar burada ilk insan dəstələrinin qədim Daş dövründən etibarən yaşadığını sübut edir. O dövrdə insanlar çay vadisi, mağara və düzənliklərdə qrup halında yaşayırdılar. Onlar ağacların meyvəsini toplayır, heyvan ovlayır və balıq tuturdular.

İbtidai insanların istifadə etdiyi əmək alətləri daşdan hazırlanırdı. Onlar oda sitayış edir, onu müqəddəs sayırdılar. Azərbaycanın ilk sakinlərinin oda sitayış etməsi məişət və mədəniyyətə böyük təsir göstərmişdir.

Tağlar mağarası

Zar mağarası

Tağlar mağarası

Xocavənd rayonu ərazisində, Quruçayın sol sahilindədir. Tağlar mağarası Orta paleolit abidələri içərisində çoxtəbəqəli nadir düşərgələrdəndir. İbtidai insanlar bu salonlarda yaşamışlar. Tağlar mağarasından beş minə yaxın daş alət və altı mindən çox fauna qalığı tapılmışdır.

Şuşa mağarası

Şuşa şəhəri yaxınlığında Daş dövrünə aid abidədir. Mağara Zarılı (Daşaltı) çayının dərəsində dəniz səviyyəsindən 1400m yüksəklikdədir. "Cıdır düzü"nın altında yerləşir.

Kəlbəcərin qayaüstü təsvirləri

Kəlbəcər rayonunun Qaragöl və Zalxa gölləri sahillərində, Açıqınqlı və Pəriçınqlı dağlarında qayalara həkk edilmiş təsvirlərdir.

Şortəpə

Bərdə şəhərinin 5-6 km-də, Şatırlı kəndi yaxınlığında qədim şəhər yeridir.

Kültəpə

Füzuli rayonunun Bala Bəhmənli kəndi yaxınlığında çoxtəbəqəli qədim yaşayış yeridir.

Uzuntəpə

Füzuli şəhərinin 8-10 km şimal-şərqində, Kondələnçayın sağ sahilində ilk Tunc dövrünə (e.ə. 4-cü-3-cü minillik) aid abidədir.

Xantəpə

Füzuli şəhərinin cənub-şərqində e.ə. 5-ci-2-ci minilliklərə aid çoxtəbəqəli yaşayış yeridir.

Qaraköpəktəpə

Füzuli şəhərinin yaxınlığında Kondələnçayın sağ sahilində çoxtəbəqəli qədim yaşayış yeridir.

Erkən Tunc dövrü abidələrinin xəritəsi

Orta Tunc dövrü abidələrinin xəritəsi

Yedditəpə

Füzuli şəhərindən 6 km şimal-şərqdə, Mirzəcamallı kəndi yaxınlığında, tunc dövrünə aid arxeoloji abidədir.

Çardaqlı abidələri

Beyləqan rayonunun Aşağı Çəmənli kəndindən 1,5 km qərbdə qədim yaşayış yeridir.

Leylatəpə

Ağdam rayonunun ərazisində e.ə. IV minillikdə, Tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyətinə aid abidədir.

Xocalı qəbiristanlığı

Xocalı şəhəri ərazisində son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə. 13-7-ci yüzilliklər) aid arxeoloji abidə kompleksidir.

Üzərliktəpə

Ağdam şəhərində orta tunc dövrünə (e.ə 2-ci minilliyin birinci yarısı və ortaları) aid arxeoloji abidədir.

Təzəkənd abidələri

Beyləqan rayonunun Təzəkənd kəndi ərazisindədir.

Kiçik kurqan

Ağcabədi rayonunda e.ə. 7-ci yüzilliyin ikinci yarısına aid abidədir.

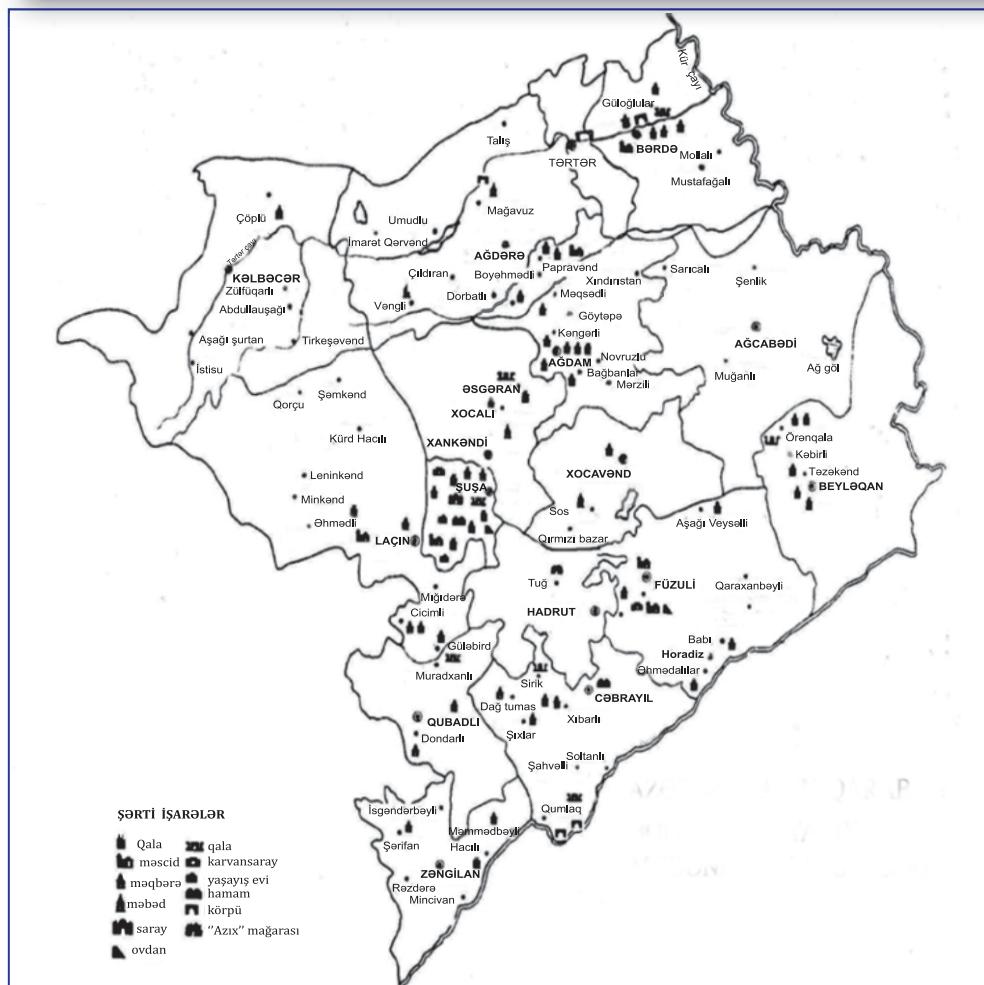
Üçtəpə

Ağcabədi rayonunun Salmanbəyli kəndinin yaxınlığında, Üçtəpə kurqanları olan ərazidə e.ə. 10-9-cu yüzilliyə aid yaşayış yeridir.

Sarıtəpə abidəsi

Beyləqan rayonunun İkinci Aşıqlı kəndi yaxınlığında e.ə. 7-5-ci yüzilliklərə aid qəbiristanlıqdır.

Azərbaycanın Qarabağ regionunun tarix və mədəniyyət abidələri

Örənqala (antik dövr)

Beyləqanda qədim şəhər yeridir.

Nərgiztəpə

Xocavənd rayonunun şərqində yerləşən tarixi-arxeoloji abidədir. O, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşən qədim yaşayış məskənlərindən biridir.

Orta əsr abidələri

Qalatəpə

Ağcabədi rayonunun Şənlik kəndinin yaxınlığında orta əsrlərə aid şəhər tipli yaşayış yeridir.

Töyrətəpə

Ağcabədi rayonunun Şənlik kəndinin yaxınlığında orta əsrlərə aid abidədir.

Təzəkənd abidəsi

Ağcabədi ərazisindədir.

Çələbürd qalası

Ağdərə ərazisindədir.

Govurqala məbədi

Ağdamın Sofulu kəndindədir.

Amaras

Xocavənddə alban-xristian məbədidir.

Ağoglan

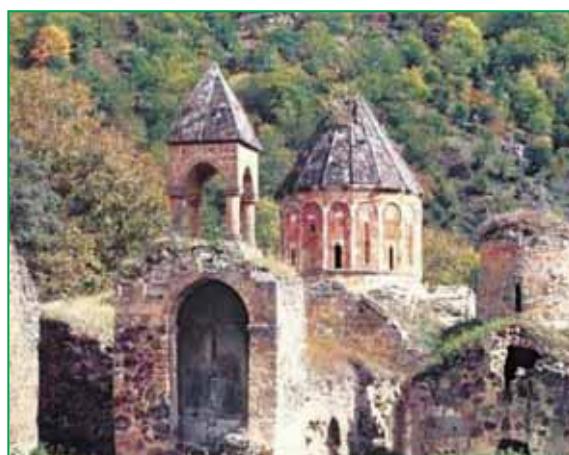
Laçın rayonunda alban-xristian məbədidir.

Gəncəsər

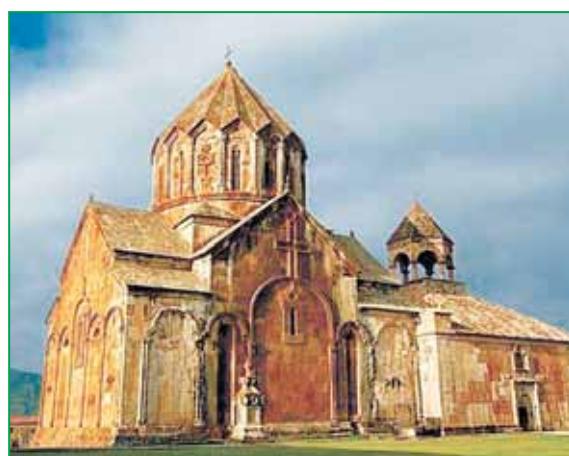
Kəlbəcər rayonunun Ağdərə şəhəri yaxınlığında alban-xristian məbədidir.

Ağcabədi: Qalatapa şəhər qalıqları

Kəlbəcər: Xudavəng monastırı

Kəlbəcər: Gəncəsər alban-xristian məbədi

Cəbrayıl: Qız qalası

Xocavənd: Nərgiztəpə arxeoloji abidəsi

Qarabağ regionu türk etnoslarının qədim yaşayış məskənidir

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionu siyasi cəhətdən 1-6-cı yüzilliklərdə alban hakimiyyəti altında olmuşdur.

Qarabağ regionunda ilkin tayfa ittifaqlarının yaranması prosesi geniş bir dövrü əhatə etmişdir. Ərazidə əhali six məskunlaşmışdır. Burada tarixə məlum olan və məşhur ənənələr yaratmış bir çox tayfalar yaşamışdır. Bunların sırasında qədim türk tayfaları – utilər, qarqarlar daha çox tanınmışdır.

Qarabağ regionunda yerli türk mənşəli oturaq və köçəri türk tayfaları da məskunlaşmışdır. Bizim eradan əvvəl 1-ci minillikdə onlar Kür və Araz hövzəsini tutmuşdular. Qaynaqlarda adları çəkilən bu sak, massaget tayfaları Azərbaycan ərazisinə, o cümlədən Qarabağa e.ə. 7-ci yüzillikdə gəlmİŞ, bu ərazilərdə məskunlaşmış, tədricən yerli türk tayfaları ilə qaynayıb qarışmışlar.

Azərbaycanın digər əraziləri kimi Qarabağ regionu da qədim dövrələrdən etibarən intensiv olaraq yazılı mənbələrdə e.ə. 4-cü yüzillikdə adı çəkilən Albaniyanın tərkibində olmuşdur.

Qarabağ ərazisində erkən antik dövrdə (e.ə. 4-cü-1-ci yüzillikdə) cəmiyyətin inkişafı, təsərrüfatın və ticarətin yüksəlişi baş vermişdir. Burada iri yaşayış məskənləri və şəhərlər yaranmışdır. Həmin dövrdə ictimai münasibətlər xeyli inkişaf etmişdir.

Yunan-Roma müəllifləri Azərbaycan Albaniyası ərazisində məskunlaşan tayfalar haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər. Strabon bildirmişdir ki, Albaniyada 26 tayfa var idi.

E.ə. 2-ci yüzillikdə Albaniyanın tərkib hissəsi olan Qarabağın yerli əhalisi türklər idi. Türklər Cənubi Qafqazın cənub-şərq əyalətlərinin, Kür və Araz çayları arasındaki ərazilərin, həmçinin Qarabağ regionunun yerli əhalisidir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti-Xocalı kurqanları

Ön Asiyada qədim tayfalar, tayfa birlikləri və dövlətlər (e.ə.IV-II minilliklər)

Qarabağda erkən orta əsrlərdə yaşayan əhali türk tayfları idi.

Qarabağ ərazisində yaşayan ən böyük tayfalardan biri - utilər Azərbaycan Albaniyasının böyük hissəsini tuturdular. Utilər haqqında ilk məlumatı yunan tarixçisi Herodot vermişdir. Qarabağ ərazisində qar-qarlar və savdeylər də geniş yayılmışdılar.

20-dən çox tayfanı özündə birləşdirən Albaniyada əhalinin böyük hissəsini türklər təşkil edirdi.

Qarabağ regionu yazılı mənbələrdə

Yazılı mənbələrdə Qarabağ ərazisinin qədim vilayətlərindən bəhs edilmişdir. Burada, Uti, Arsak, Paytakaran və Sisakanın yerləşdiyi tarixi-coğrafi ərazi haqqında məlumat verilmişdir.

Romalı Plini Sekund Albaniyanın bir çox hidronimlərindən, o cümlədən Kür çayı və onun qollarından bəhs etmişdir. Yunan coğrafiyası Klavdi Ptolemye Albaniyada 29 şəhərin və 5 çayın adını çəkmişdir.

Bərdə şəhəri yaxınlığında yerləşən Kalankat kəndindən olan alban tarixçisi Musa Kalankatlı “Albaniya tarixi” əsərində Qarabağ ərazisi haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir.

Yunan, latin və alban mənbələrində Qarabağ ərazisinin təbii xüsusiyyətləri haqqında dəyərli məlumatlar verilmişdir. Həmin mənbələr əsasən coğrafiyaşunasların və səyyahların əsərləridir.

Orta əsr mənbələrində də Qarabağ ərazisinin tarixinə dair məlumatlar verilmişdir. Bu mənbələr orta əsrlərdə yaşamış tarixçi, coğrafiyaşunas, səyyah və şairlərin əsərlərindən ibarətdir.

Fars, Ərəb və Türk dillərində yazılmış əsərlərdə Qarabağ regionuna dair məlumat verilmişdir. Bunlar Qarabağ regionunun təbiəti, bitki aləmi, həmçinin iqtisadi və ticarət həyatına dair məlumatlardır.

Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami Gəncəvinin, Nəşrəddin Tusinin, Seyid Yəhya Bakuvinin və bir sıra səyyah və coğrafiyaşunasların əsərlərində də Qarabağla bağlı məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının möhtəşəm abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Qarabağ ərazisi də daxil olmaqla Göyçə gölü hövzəsinə qədər türk-oğuzların yayılmasına dair məlumat verilmişdir.

Bu mənbələrdə Qarabağ regionunun əhalisinin mənşəyi, etnik tərkibi barədə də məlumat verilmişdir.

Qarabağ regionu erkən orta əsrlərdə

Albaniya 4-7-ci yüzilliklərdə geniş əraziyə malik idi. O, şimaldan Böyük Qafqaz dağlarına, cənubdan Araz çayına, şərqi dənizinə, qərbdən İberiyaya qədər torpaqları əhatə edirdi.

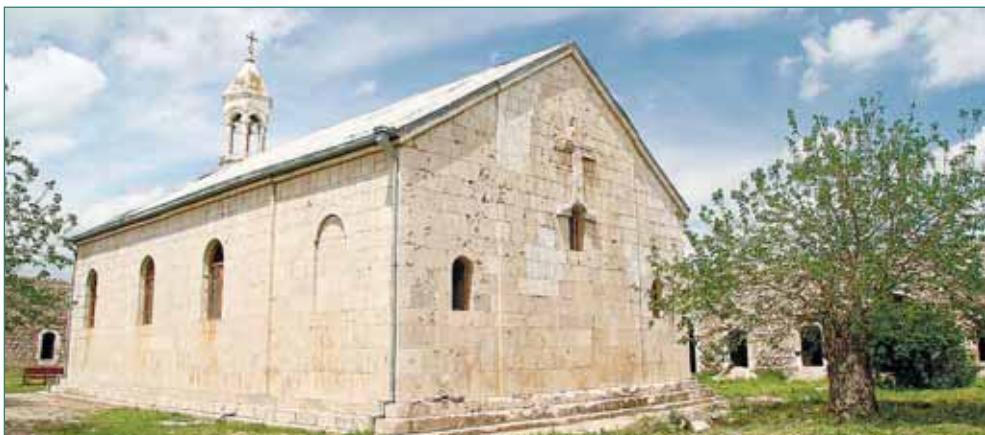
Erkən orta əsrlərdə Albaniya dövləti vilayətlərə bölünmüdü. Uti, Arsak, Paytakaran və Sisakan (Zəngəzur) böyük vilayətlər idi. Utı vilayətində yerləşən Bərdə şəhəri 446-cı ildən etibarən Albaniyanın paytaxtı idi.

Erkən orta əsrlərdə Qarabağda oturaq maldarlıq, əkinçilik və sənətkarlıqla məşğul olurdular. Qarabağda dulusçuluq, metalişləmə, toxuculuq, ipəkçilik, şüşə istehsalı və s. kimi müxtəlif növ sənətlər inkişaf etmişdir.

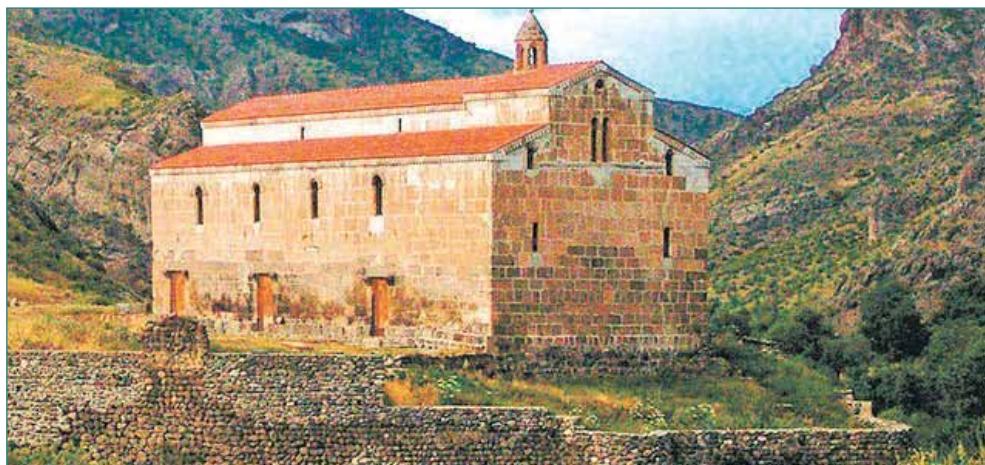
Qarabağda ilk orta əsrlərdə ticarət də geniş inkişaf etməyə başladı. Bunu arxeoloji qazıntılar zamanı Qarabağdan metal pulların aşkar olunması təsdiq edir.

4-cü yüzillikdə Albaniya Sasani, Roma imperiyaları, 7-ci əsr dən isə Xəzərlər arasında müharibə meydanına çevrildi. Albaniya, o cümlədən Qarabağ ərazisi Sasani imperiyasının şimal canişinliyinin tərkibinə qatıldı.

Albaniyada 313-cü ildə dövlət dini olaraq xristianlıq qəbul olunmuş, 8-ci əsrə qədər davam etmişdir. Qarabağda xristian alban monastırlarının əksəriyyəti həmin dövrdə yaranmışdır.

Amaras monastırı

Laçın: Ağaqlan monastırı

5-ci yüzillikdə Albaniyanın Paytaxtı Qarabağın qədim şəhəri Bərdədə xüsusi məktəblər açılmışdır. Uşaqlara yazı və dini ehkamlar öyrədilmişdir. Bu zaman müxtəlif mənşəli çoxsaylı səslərdən tərtib edilmiş xüsusi yazı qaydasından istifadə edilmişdir.

7-ci əsrдə Cavanşirin hakimiyyəti dövründə Albaniya qüdrətli dövlətə çevrildi. Cavanşir Albaniyanı üç imperiya - Bizans, Xəzər və Xilafət arasında qoruyub saxlaya bildi. O, Xilafətin ilk hücumları zamanı ciddi müqavimət göstərdi. Lakin sonra Xilafət Azərbaycanın ərazisini zəbt etdi.

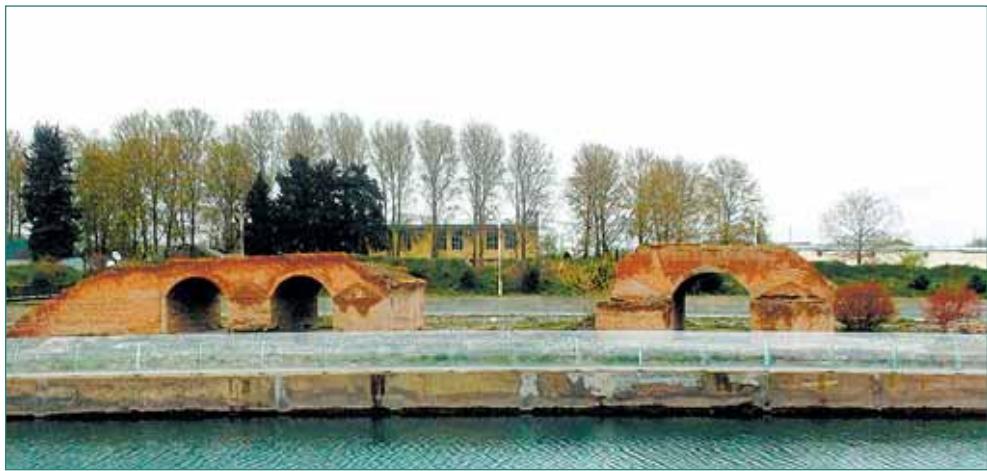

Cavanşirin dövründə Albaniyanın hərbi bayrağı

*Ağdam: Daş heykəl-büt
(antik dövr)*

Qarabağın tarixində 8-ci əsrдən etibarən mənəvi dəyişikliklər baş verdi. Albaniya əhalisinin böyük hissəsi İslami qəbul etdi, az bir hissəsi isə əvvəlki dinini (xristianlığı) saxladı.

Bərdə körpüsü (xilafət dövrü)

Azərbaycan (IV-VII əsrlər)

Albaniyanın görkəmli dövlət başçısı Cavanşirin yürütdüyü uzaqgörən daxili və xarici siyaset nəticəsində dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamışdı. Xilafətə vergi verməklə 8-ci yüzilliyin əvvəllərinədək Albaniya yerli hökmədarlar tərəfindən idarə olundu. Cavanşirin ölümündən sonra isə Albaniyada dövlətçilik və siyasi hakimiyyət zəiflədi.

Xilafət 705-ci ildə Albaniya dövlətini ləğv etdi. Bərdəyə Xilafətin canişinləri təyin edildi, ölkənin idarəciliyi onlara tapşırıldı. Bərdə Xilafətin şimalındaki mərkəzinə çevrildi.

9-cu yüzillikdən etibarən Qarabağda “Bərdəyi” və “Qarabağı” təxəllüsü daşıyan, əsərləri ilə Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində tanınmış elm və sənət adamları meydana çıxdı. Bunlar müsəlman dünyasının böyük elmi mərkəzlərində dini və dünyəvi təhsil alaraq dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərdilər. Bunların arasında riyaziyyatçı, mühəndis, təbib, tarixçi, filosof, hüquqşünas, şair, hədisçi, natiq, münəccim və siyasi xadimlər var idi. Məsələn, Əbu Səid İbn Hüseyn Bərdəyi, Əbu Bəkr Əbdül Əziz İbn Həsən Bərdəyi, Məhəmməd İbn Xalid Bərdəyi və Qarabağı təxəllüslü bir sıra alımlar tanınmışdır.

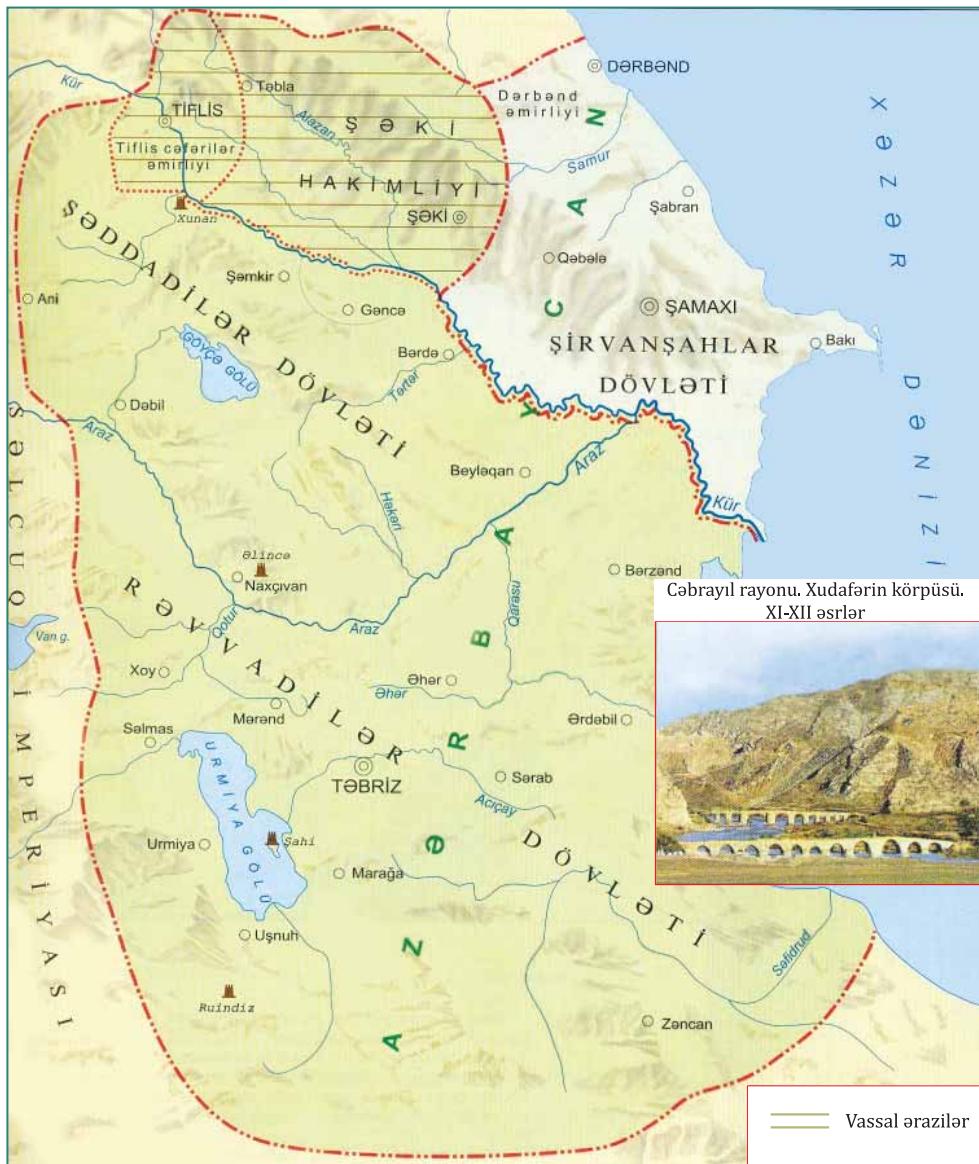
9-cu yüzilliyin sonlarında Xilafətin şimal ərazilərində və digər ucqarlarında müstəqil feodal dövlətləri yaranmağa başladı. 9-cu yüzillik-10-cu yüzilliyin əvvəllərində ərəblərin etnik zəmində etdikləri təzyiqlər Qarabağ ərazisində də etiraz hərəkatlarının baş vermesinə səbəb oldu. Yeni yaranan Sacilər dövləti Qarabağ ərazisini də əhatə etdi.

10-cu yüzilliyin ortalarında (941-ci ildə) Sacilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyan Salarilər öz dövlətlərini qurdular. Qarabağ ərazisi də bu dövlətin tərkibində idi.

Salarilərin hakimiyyətinin ilk illərində mərkəzi bölgələrdən biri ki-mi Qarabağ regionu da sosial-iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etdi.

Lakin çox keçmədən möhkəm silahlanmış rus dəstələri Xəzər dənizi ilə cənuba doğru hərəkət edərək (944-cü ildə) Xəzər-Kür su yolu ilə Qarabağ ərazisinə gəldilər. Ruslar Bərdəni qarət etdilər. Onlar xalqın müqaviməti ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olduqda şəhəri dağıtdılar və yandırdılar.

Azərbaycan (X əsrin sonu-XI əsrin I yarısı)

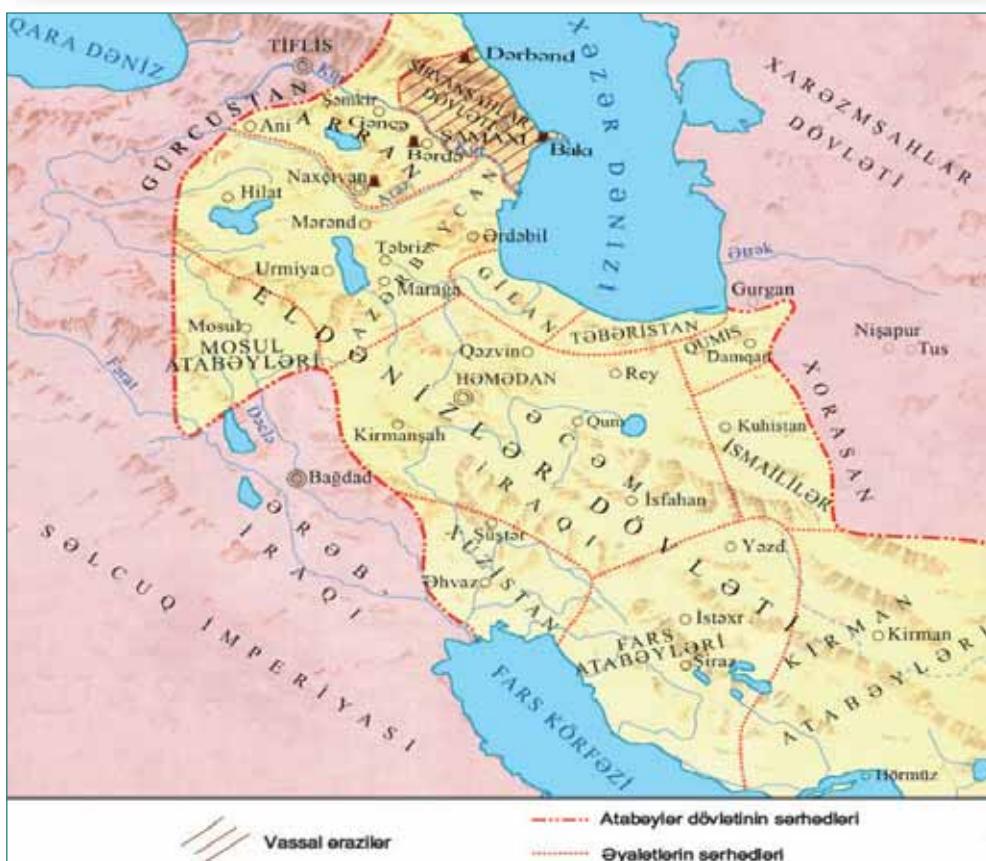

11-ci yüzilliyin 50-ci illərində (1054-cü il) Azərbaycana gələn Səlcuqlar Şəddadiləri özlərindən asılı vəziyyətə saldı. Qarabağ bölgəsi də bu zaman Səlcuqların hakimiyyəti altına düşdü.

Böyük Səlcuq imperatorluğunun tənəzzülü dövründə meydana gələn müstəqil Azərbaycan dövlətlərindən biri də Azərbaycan atabəylərinin idarə etdiyi Eldənizlər dövləti idi. 12-ci yüzilliyin 2-ci rübündən etibarən Qarabağ ərazisi Atabəylər dövlətinin tərkibinə daxil oldu. Atabəy Şəmsəddin Eldəniz Bərdəni, Qarabağın digər ərazilərini və Naxçıvanı abadlaşdırıldı.

1225-ci ildə Azərbaycan Xarəzmşah Cəlaləddinin hücumlarına məruz qaldı. Əmir Urxanın rəhbərliyi altında Azərbaycana gəlmış qoşun Qarabağın iri şəhərləri olan Bərdəni, Beyləqanı, həmçinin Gəncəni və Şəmkiri istila etdilər. Müqavimət nəticəsində istilaçılar geri çekildilər.

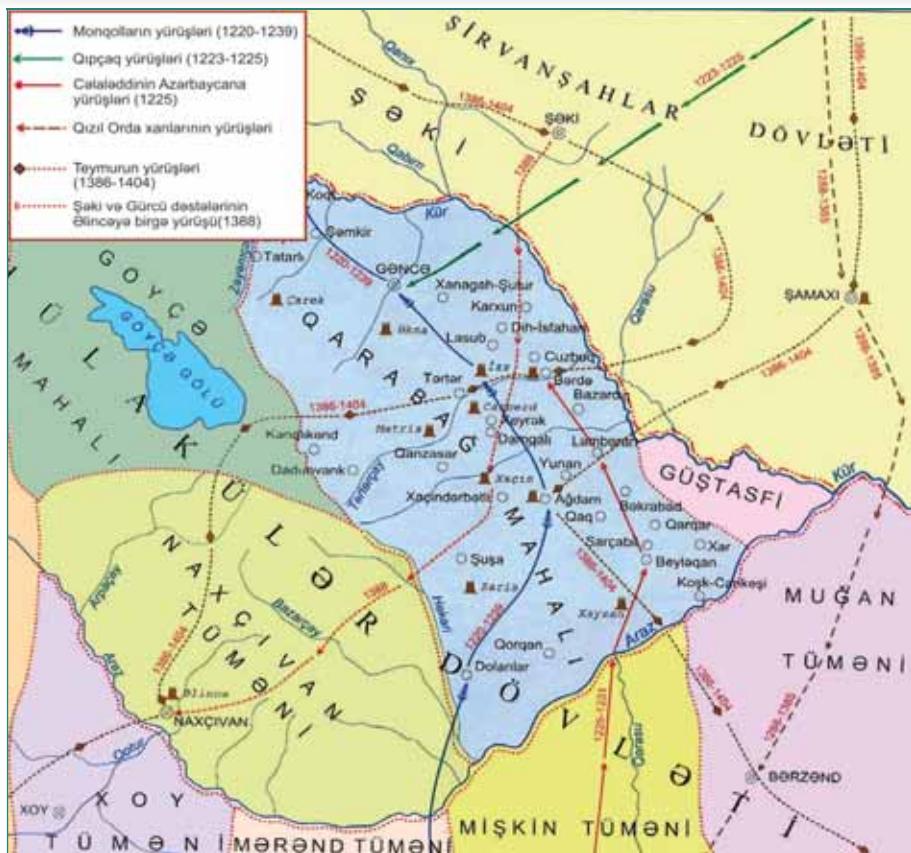
Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti

Səmsəddin Eldəniz

Qarabağ (XIII-XIV əsrlər)

13-cü yüzillikdə monqollar Azərbaycan ərazilərini istila etdi. Hülakülər səltənətinə 1295-ci ildə Qazan xan sahib oldu. O, dövləti iqtisadi və siyasi böhrandan xilas etmək üçün islahatlar apardı.

Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi Qarabağ 13-14-cü yüzilliklərdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzində idi. Elxani (Hülaki) hökmdarlarından üçü - Qazan xan, Arpa xan və Ənuşirəvan səltənət taxtına məhz Qarabağda çıxmışdır. 1335-ci ildə Elxani hökmdarı sultan Əbu Səidin ölümündən sonra dövlətin tənəzzülü və süqutu baş verdi. Bu, Qarabağ bölgəsində də öz təsirini göstərdi. Qarabağ hakimləri Elxanilər dövlətində şiddətlənən feodal ara müharibələrinin fəal iştirakçılarına çevrildilər.

1386-cı ildən əmir Teymurun Azərbaycan ərazisinə yürüşləri başlandı. O, xeyli müddət burada qaldı. Qarabağda həmin dövrdə görülmüş bir sıra abadlıq işləri Teymurun adı ilə bağlıdır. Beyləqan ərazisindəki arxaların biri bu gün də “Teymur arxi” adlandırılır.

Əmir Teymur

Qarabağın orta əsr memarlıq abidələri

Bərdə türbəsi. XIV əsr

Ağdam: Qutlu Musa və ya Xaçindərbətli turbəsi

Laçın: Turbə

Qarabağ Qaraqoyunlu (Baharlı) və Ağqoyunlu (Bayandurlu) dövlətləri dövründə

Azərbaycan Şimalda Qafqaz dağlarından cənubda Zəncan və Həmədana, Şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Gürcüstan sərhədlərinə və Urmiya gölünün qərbinə qədər uzandi.

1410-cu ildən etibarən Qarabağ da daxil olmaqla Kürdən cənubda yerləşən Azərbaycan torpaqları Qaraqoyunlu dövlətinin hakimiyyəti altına düşdü. Belə ki, Qara Yusif 1410-cu ildə Təbriz yaxınlığında keçmiş müttəfiqi Sultan Əhmədi məğlub edərək Cəlairi dövlətinə son qoydu. O, mərkəzi Təbriz şəhəri olan Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətini yaratdı.

1420-ci ildə Qara Yusifin ölümü Teymuri Sultan Şahruxon Azərbaycanı işgal etməsinə şərait yaratdı. 1421-ci ilin aprelində Sultan Şahruhx Qarabağı tərk etdi. 1467-ci ildə Qaraqoyunlular və Ağqoyunlular arasında baş vermiş döyüşdən bir il sonra -1468-ci ildə Qaraqoyunlu dövləti süqut etdi. Ağqoyunlu dövlətinin əsası qoyuldu.

Ağqoyunlu tayfa birliyi hələ erkən orta əsrlərin başlanğıcında Cənubi Qafqazda, başlıca olaraq Qafqaz dağları ilə Araz çayı arasındaki ərazidə yerləşirdi. Ağqoyunluların ön dəstələri Azərbaycanın Cənub əraziləri, Şərqi Anadolu, Qərbi İran, Dəclə və Fərat vadiləri də daxil olmaqla geniş ərazidə yayılmışdı. Onlar həmçinin Qarabağda, Göyçə gölü ətrafındaki torpaqlarda, Alagöz yaylaqlarında və başqa yerlərdə yaşayırdılar.

*Ağqoyunlu hökmdarı
Həsən padşah*

15-ci yüzilliyin 90-cı illərində Ağqoyunlu taxtacısı uğrunda şiddetli mübarizədə Qarabağın qacarlar tayfası yaxından iştirak edirdi. Şeyx Heydərin ətrafında toplanmış qızılbaş tayfları arasında Qarabağ qacarları da xüsusi yer tuturdu.

1500-cü ildə Azərbaycan Ağqoyunlu dövlətində daxili ziddiyyətlər kəskinləşdi. Dövlət Ağqoyunlu əmirləri arasında bölüşdürüldü. Cənubi Azərbaycan, Naxçıvan, Diyarbəkr və Qarabağ Sultan Əlvəndin əlində qaldı. Bu zaman Qarabağ əhalisinin əsas hissəsini Azərbaycan-türk tayfları təşkil edirdi.

Azərbaycan (XV əsr)

● Dövlətlərin paytaxtları

○ Kiçik şəhər və yaşayış məntəqələri

▲ Qalalar

|| Keçidler

— Azerbaycanın sərhədleri

MUĞAN Vilayetlər

■ Şirvanşahlar dövləti

■ Sheki həkimliyi

Qarabağ Səfəvilər dövləti dövründə

1501-ci ildə Şah İsmayılin başçılığı ilə Azərbaycanda Səfəvilər dövləti yaradıldı. Səfəvilər dövlətinin formallaşmasında Qarabağ ərazisində yaşayan tayfalar da iştirak edirdi.

Qarabağ ərazisi 16-cı yüzilliyin başlangıcında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibində idi. Bu ərazi mərkəzi Gəncə olan Qarabağ bəylərbəyiliyi adlanırdı.

Səfəvilər dövlətinin inzibati ərazi quruluşunda mühüm yer tutan Qarabağ bəylərbəyiliyi geniş əraziyə malik idi. Həmin bəylərbəyiliyi Ziyadoğlu sülaləsi idarə etmişdir.

Qarabağ bəylərbəyiliyinə - Bərdə, Beyləqan, Ağdam, Yevlax, Şəmkir, Zəyəm, Tovuz, Qazax və Borçalı daxil idi. 16-cı yüzilliyin sonlarında Osmanlı sultani III Muradin zamanında (1574-1595) Fərhad paşa Gürküstandan keçərək Qarabağa daxil oldu. Osmanlı hərbi hissələri burada yerləşdirildi.

Qəzvində hakimiyyətə gələn Səfəvi şahı I Abbas Hüseyn xan Ziyadoğlu Qacarı Qarabağı azad etməyə göndərdi. Osmanlıların təyin etdiyi Qarabağ bəylərbəyi Davud paşa tərəfindən Hüseyn xan 1603-cü ildə məğlub edildi. O, geri çəkilməyə məcbur oldu.

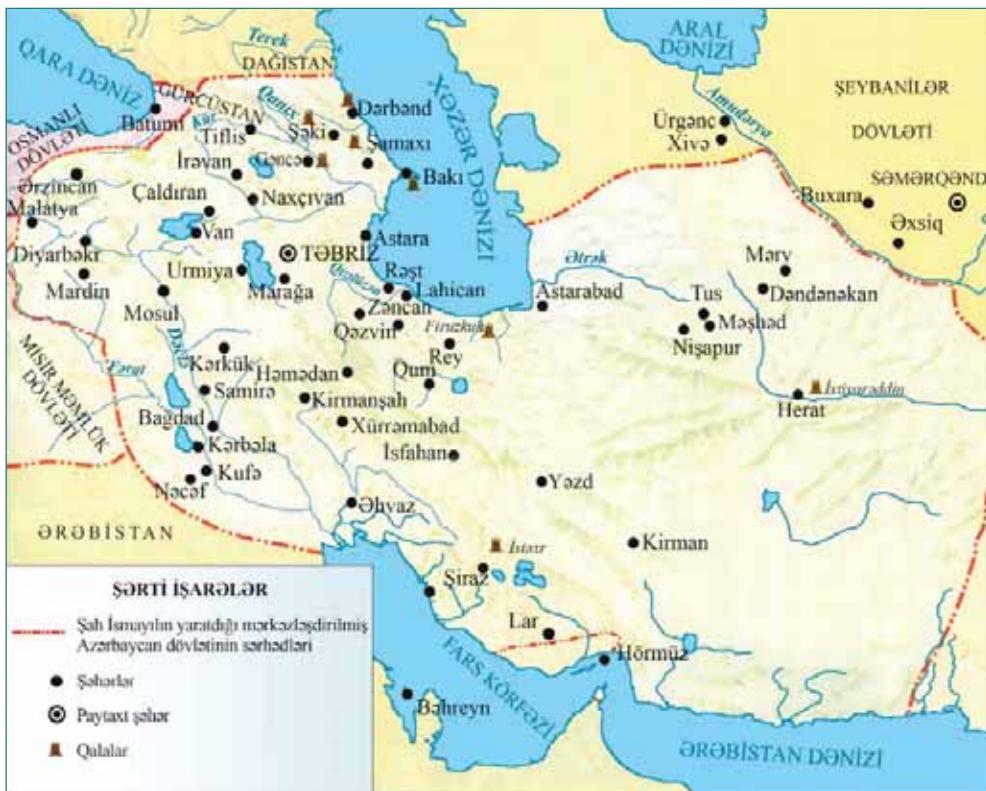
Uğurlu xan Ziyadoğlu-Qacar vəfat etdikdən sonra Qarabağı oğlu Abbasqulu xan idarə etdi. O, bir müddət Bərdənin, sonra isə Qarabağın və Kaxetiyanın hakimi olmuşdur.

Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin hakimiyyəti dövründə Qarabağın bəylərbəyi Kəlbəli xan oldu.

Avropa dövlətlərinin yaratdığı və qızışdırıldığı ə davət iki nəhəng türk dövlətinin bir-birinə qarşı düşmən mövqeyi tutmasına səbəb oldu. Azərbaycan tarixçisi İsgəndər bəy Münçi Osmanlı-Səfəvi mührəbəsində Qarabağ süvarilərinin ön cərgədə getməsindən bəhs etmişdir.

16-cı yüzillikdən başlayaraq Osmanlı-Səfəvi qarşidurması nəticəsində Qarabağın türk əhalisinin xeyli hissəsi bu əyaləti tərk etdi. Bu səbəbdən də Qarabağda türk-müsəlman əhalisinin sayı aşağı düşdü. Bu zaman hakimiyyət dəyişikliyindən istifadə edən alban-xristian məlikləri boşalmış türk-müsəlman kəndlərini və torpaqlarını rüşvət və hədiyyələrlə ələ keçirdi. Bu, 1593-cü ildə Osmanlıların tərtib etdiyi Gəncə-Qarabağ əyalətinin vergi dəftərində öz təsdiqini tapmışdır.

Azərbaycan Səfəvi dövləti. Şah İsmayıllı dövrü 1501-1524

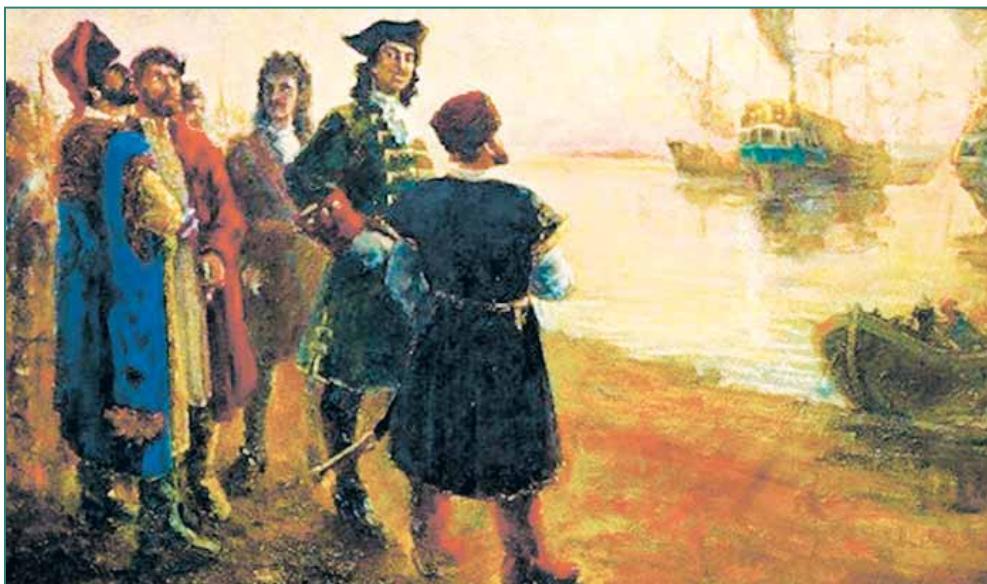
Şah İsmayıllı döyüşdə.
Divar şəkli. İsfahan, XVII əsr.

Səfəvilərin döyüşlərdə istifadə etdiyi bayraq

Qarabağ regionu 18-ci yüzilliyin I yarısında

Azərbaycan ərazisi 18-ci yüzilliyin əvvəllərində Rusiya və Osmanlı imperiyaları arasında gedən müharibələrin mərkəzində idi. Səfəvilər dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən Rusiya ciddi “Qafqaz siyasəti” yeridirdi. I Pyotrun Azərbaycana olan iqtisadi marağı Osmanlı ilə mü-naqışyə gətirib çıxardı.

Pyotr Xəzər dənizi sahilində

Rusiya dövlətinin təhribi ilə 18-ci yüzilliyin əvvəllərində şimali qafqazlıların Qarabağa (Gəncə-Qarabağ əyalətinə) aramsız basqınları başlandı. 1712-ci il hücumu zamanı Qarabağın çox hissəsi- Bərdədən Qazaxa qədər olan düzənlik yerlərdəki yaşayış məskənləri talan edildi. Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan qeyri-müsəlmanlar (xristian albanlar) hədiyyələr verərək əsirləri xilas etdilər. Müsəlmanlar isə qırğına məruz qaldı. Yaşayış məskənlərinin çoxu boşaldı.

Qarabağa gələn çoxsaylı Osmanlı ordusu qarşısında Qarabağ bəylərbəyi azsaylı qoşunla sərhədi qoruya bilmədi. Osmanlılar bir-iki həmlə-hücumla 1725-ci ildə Qarabağa yiyələndilər.

Qarabağ bir müddət Osmanlıların əlində qaldı. Bu zaman Qarabağın valisi İbrahim paşa, sonra isə Gəncə-Qarabağ valisi Əli paşa oldu.

18-ci yüzillikdə Gəncə-Qarabağı növbə ilə Kəlbəli xanın oğulları, o cümlədən, II Uğurlu xan idarə etdi. Qaynaqlarda bildirilir ki, 1730-cu ildə II Təhmasib II Uğurlu xanı 700 nəfərlik dəstə ilə Qarabağa qoşun toplamağa göndərdi. Uğurlu xan Bərdə və Bərgüşaddan 12 min nəfərlik qoşun yiğmağa nail oldu. İbrahim paşanın yanında olan Qarabağ qoşunu Qara bəyin başçılığı altında Uğurlu xanla birləşərək möhkəmləndi.

Nadir Şah Əfşar

Bu zaman işgalçi əfqanlara qarşı mübarizəyə başlayan Səfəvi sərkərdəsi Nadir xan Əfşar qələbə qazandı. O, tez bir zamanda İranı, Azərbaycanı istilaçılardan təmizlədi. 1734-cü ildə Qarabağa hücum edib bir hissəsini tutdu, Gəncəyə doğru irəlilədi. Səkkiz ay yarımlıq mühəsirədən sonra şəhəri aldı.

Nadir xan Səfəvi dövlətinin zəiflədiyini görüb onun gələcək taleyi ilə bağlı 1736-cı ildə Muğanda qurultay çağırıldı. Bu qurultayda Nadir xan özünü şah elan etdi. Qarabağ feodallarından cavanşir, kəbirli, "otuzkilər", "iyirmidördlər" və s. tayfaların başçıları Nadir şahın namizədliyinin əleyhinə çıxdılar. Nadir xan şah olduqdan sonra dövlətində böyük islahatlar apardı. Səfəvilər-dən miras qalmış bəylərbəyilik inzibati bölgüsünü ləğv etdi.

Nadir şah qurultayda cəsarət edib onun namizədliyinin əleyhinə çıxan Qarabağ əhalisini cəzalandırdı. Onların çoxunu Xorasana və Əfqanistan sərhədlərinə sürgün etdi. Qarabağ tayfalarının sürgün olunmasına öz narazılığını bildirən Pənahəli bəyin qardaşı Fəzləli bəy Nadir şahın qəzəbinin qurbanı oldu. Nadir şah Ziyadoğlu nəslini zəiflətmək məqsədilə Qarabağın məliklərini onların tabeçiliyindən çıxardı. Bütün bu torpaqlar Nadir şahın qardaşı İbrahim xana tabe edildi.

Nadir şah 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öldürdü. Onun yaratmış olduğu nəhəng imperiya müstəqil feodal dövlətlərə parçalandı. Azərbaycan ərazisində xanlıq, sultanlıq və məlikliklərdən ibarət feodal dövlət qurumları yarandı. Bu xanlıqlardan biri Kür və Araz çayları arasında böyük əraziyə malik olan Qarabağ xanlığı oldu.

Azərbaycan XVIII əsrin II yarısında

Qarabağ xanlığı (1748-1822)

Qarabağ xanlığının əsasını Cavanşirlər sülaləsinin sarıcalı oymağından olan Pənahəli xan qoymuşdur. Pənahəli xan Nadir şahın Qarabağdan məcburi köçürdüyü tayfaları geri qaytardı, çoxunu Bərdə ərazisində yerləşdirdi. Sonra Kəbirli mahalında (indiki Ağcabədi rayonu ərazisində) Bayat qalasını tikdirib iqamətgaha çevirdi.

Qarabağ xanlığının yaranmasında Qarabağ vilayətinin köklü elatlarından olan otuzikilər, iyirmidörtlər, kəbirli və digər tayfaların mühüm rolü var idi. Bu tayfalar Nadir şah tərəfindən vaxtilə Xorasana sürgün olunmuşdular. Qarabağın güclü tayfalarından biri olan otuzikilər Qarabağda otuz iki oymaqda yerləşən tayfaların birləşməsi nəticəsində əmələ gəlmişdi. Bu tayfa birləşməsi içərisində Cavanşir tayfası böyük nüfuza malik idi. Həmin tayfaya aid kəndlərin bir çoxu 18-ci yüzilliyin sonlarında Bərdə, Ağdam, Kəlbəcər, Tərtər, Goranboy və indiki Yevlax ərazilərində yerləşirdi.

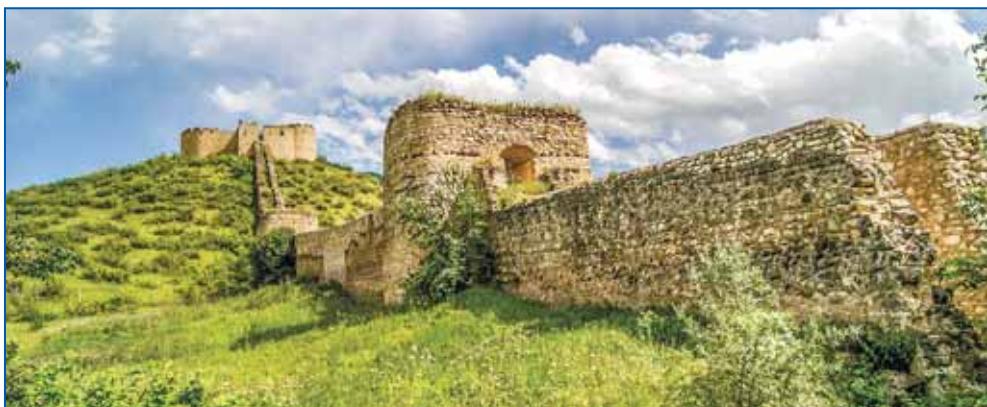
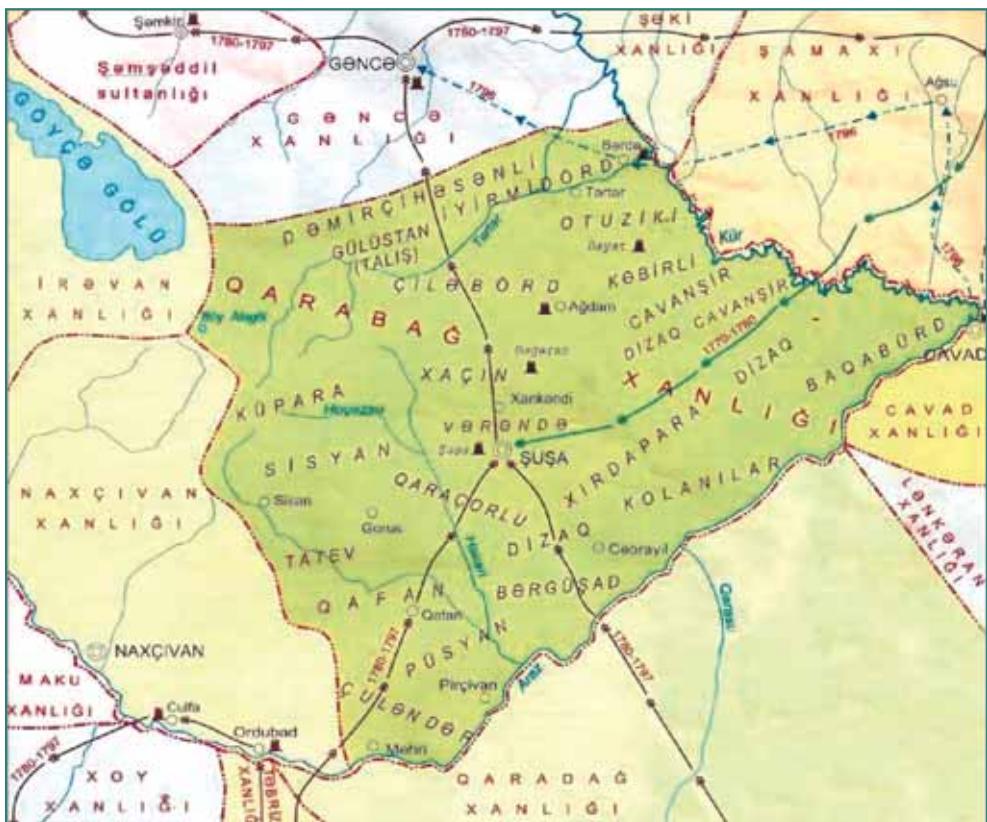
Xan iqamətgah kimi əvvəl Bayat, sonra Şahbulaq qalasını tikdirdi. Bu zaman Qarabağ xanlığı qüvvətləndi və siyasi baxımdan söz sahibi oldu. Cərəyan edən hadisələr - qanlı feodal ara vuruşmaları göstərdi ki, Şahbulaq qalası da möhkəm sığınacaq deyil.

Pənahəli xan strateji cəhətdən əlverişli olan Şuşa-Pənahabad qalasını tikdirib xanlığın iqamətgahına çevirdi.

*Qarabağ xanlığının banisi
Pənahəli xan Cavanşir*

Qarabağ xanlığı (XVIII əsrin II yarısı)

Azərbaycanda “Əsgəran qalası” adı ilə tanınan bu səddi 18-ci əsrə Pənahəli xan öz xanlığının şərqi sərhəddində tikdirmiştir.

Qarabağ xanlığının yeni paytaxtı Şuşa-Pənahabad şəhərinin siması ölkəmizin Bərdə, Beyləqan, Bakı, Gəncə, Şəki və Şamaxı kimi şəhərlərinin memarlıq üslublarını özündə əks etdirirdi.

Şuşa qalasından bir görünüş

Şuşada Pənahəli xan tərəfindən zərbxana tikildi. Gümüşdən Pənahabadi adlı pul zərb olundu. Pulun bir üzündə “Pənahabadi”, o biri üzündə isə “La İlahə İlləllah Muhəmmədin Rəsulillah” (Allahdan başqa Allah yoxdur, Məhəmməd onun rəsuludur) sözləri yazılmışdır.

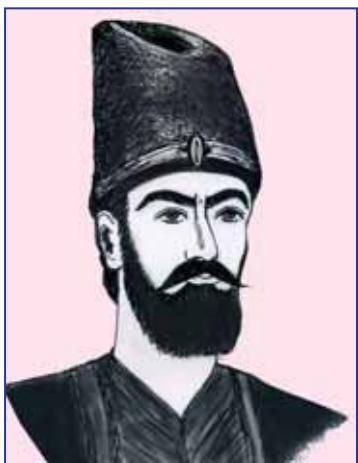
SHUSHА
AZERBAIJAN

Qarabağ xanlığı inzibati cəhətdən 22 mahala bölündürdü. Mahalları naiblər idarə edirdilər. Hər bir naibə darğalar, yüzbaşılar, kəndxudalar tabe idilər. Darğa vəzifəsi şəhərdə də vardı. Onlar şəhərdə bir növ polis vəzifəsini icra edirdilər. Kəndlərdə isə onlar əsasən vergi yığırdılar. Yüzbaşılar və kəndxudalar, eyni zamanda, kənd ağsaqqalı hesab olunurdular.

Başqa xanlıqlarda olduğu kimi, Qarabağ xanlığında da mülki və cinayət işlərinə əsasən şəriət qanunları və adət-ənənələr əsasında baxılırdı. Məhkəmələrdə məhbuslara müxtəlif cəzalarla bərabər ağır işgəncələr də verilirdi. Ən böyük hakim kimi ölüm hökmünü xanın özü verirdi.

Qarabağda cavansır, otuziki, kəbirli və digər bir çox ellərin bəyləri kimi Dizaq, Vərəndə, Çiləbörd, Talış və Xaçın məlikləri də mülk sahibi idilər.

Ibrahimxəlil xan

Qarabağ xanlığının mövcudluğu ərzində iqtisadi inkişaf sahəsində əvvəlki dövrlərə nisbətən irəliləyiş hiss olunurdu. Bu irəliləyişin ən mühüm amili əkinçilik mədəniyyətinin yüksəlişi ilə bağlıdır. Salnamələrdə deyilir ki, xanlıq ərazisindəki bütün torpaqlar xanın özü, ağalar, bəylər, rəiyət və vəqflər üzrə bölünmüştü. Bu bölgü Qurani-Kərimin məzmunundan irəli gələn şəriət ehkamlarına əsaslanırdı.

Qarabağ xanlığının həm Pənahəli xan, həm də İbrahimxəlil xanın dövründə qonşu xanlıqlar və digər dövlətlərlə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri olmuşdur. "Qarabağnamələr"də bu barədə geniş məlumat verilmişdir.

18-ci yüzilliyin 60-70-ci illərində bəzi mənfur qüvvələr Azərbaycan torpaqları hesabına “erməni dövləti” yaradılması üçün müxtəlif planlar hazırlayırdılar. Ermənilər bu layihələri reallaşdırmaqdan ötrü Rusiya hakimiyyət orqanlarına təqdim edirdilər. Bunların əksəriyyətində erməni dövlətinin Qarabağ xanlığı ərazisində yaradılması planlaşdırılırdı. Məsələnin ermənilərin xeyrinə həlli üçün Rusiyaya böyük ümid bəsləyirdilər. Bu ümidlərin həyata keçirilməsi üçün göstərilən işgal cəhdləri təəsuf ki, zaman-zaman özünü doğrultdu.

Qarabağ: Şahbulaq qalası

Qarabağ xan sarayı

Qarabağda mədəniyyət (18-ci yüzilliyin 2-ci yarısı)

Qarabağda 18-ci yüzilliyin II yarısında mədəniyyətin inkişafı geniş vüsət almışdır. Bu zaman memarlıq, şəhərsalma və dekorativ-tətbiqi sənət sahələri inkişaf etmiş, çoxlu daş kitabələr yaranmışdır.

Qarabağda qalalar tikilmiş, şəhər və qəsəbə tipli yaşayış məntəqələri yaradılmışdır. Qarabağ xanlığının ilk iqamətgahları olan Bayat, Şahbulaq (Tərnəküt) qalaları bu zaman inşa edilmişdir. Qarabağın hər yerində memarlıq tikililəri meydana gəlmİŞdir.

Mahir ustalar tərəfindən Şuşa qalasının məşhur hasarı çəkilmişdir. Şuşa şəhərinin siması xalqımızın memarlıq ustalığını və mədəniyyətini özündə əks etdirirdi. İlk zamanlar "Pənahabad" adlanan sonradan xalq arasında Şuşa adlandırılan bu şəhər daim gözəlləşmişdir. Xüsusilə, memar Kərbəlayi Səfixan Qarabağının tikdiyi Gövhər ağa məscidləri şəhərə xüsusi yaraşlıq verirdi. Bu məscidlər zəmanəmizə qədər öz bədii estetik gözəlliyini saxlamışdır.

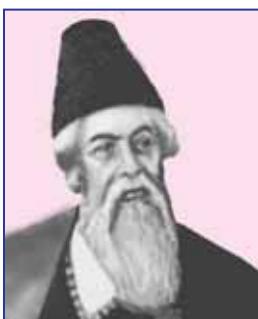
Şuşa bənzərsiz memarlıq abidələri ilə yanaşı, dahi sənətkarların, görkəmli ictimai-siyasi xadimlərin, alimlərin xatirəsini əbədiləşdirən abidələrlə də zəngin idi. Təəssüf ki, bu nadir memarlıq inciləri və dahi sənətkarlara qoyulmuş abidələr erməni vandalizminin qurbanı oldu.

Qarabağ xanlığının baş vəziri şair Molla Pənah Vəqif və şair Molla Vəli Vidadi Şuşada yaşayıb yaratmışlar. Onlar öz şeirləri ilə Qarabağın mənəvi həyatını əks etdirmişlər.

Qarabağın 18-ci yüzilliyə aid tarixi və mədəniyyəti Mirzə Adığözəl bəyin "Qarabağnamə", Mirzə Camal Qarabağının "Qarabağ tarixi", Əhməd bəy Cavanşirin "Qarabağ xanlığının 1747-1805-ci illərdə siyasi

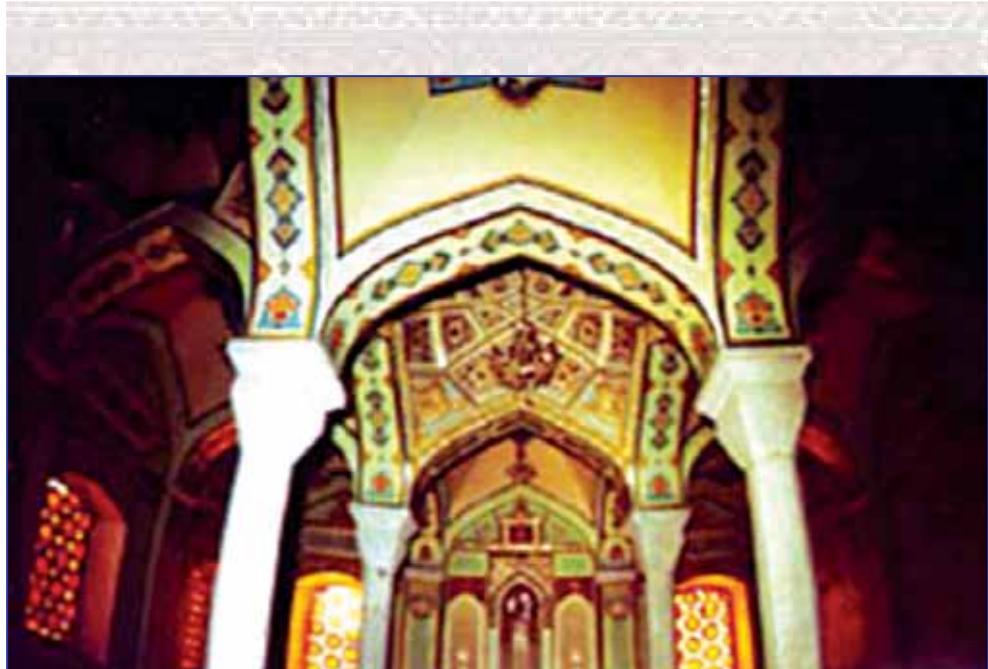
Molla Pənah Vəqif

Molla Vəli Vidadi

vəziyyətinə dair", Mir Mehdi Xəzəninin "Kitabi-tarixi-Qarabağ" əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Bu əsərlər Qarabağ tarixinin öyrənilməsində böyük rol oynayır.

Şuşa arxitekturası

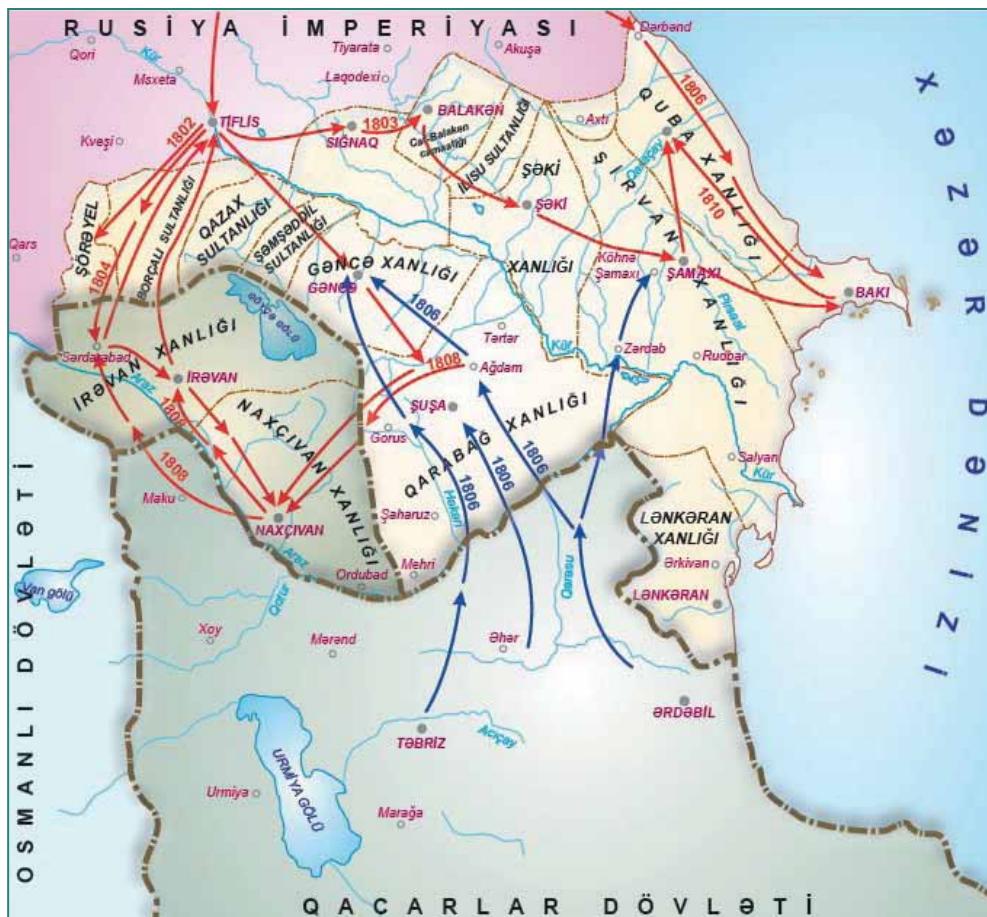
Şuşa qalası (18-ci əsr)

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda apardığı işgalçılıq siyasetinin nəticəsi olaraq Kartlı-Kaxetiya çarlığını (Şərqi Gürcüstanı), Borçalı, Qazax və Şəmşəddil sultanlığını, Pəmbək ərazisini, Car-Balakəni, Gəncə xanlığını işgal etdi. Belə vəziyyətdə Qacar hökuməti çar generalı Sisianova rus ordusunu Azərbaycandan çıxarması üçün ultimatum verdi. Bu, ultimatumun etirazla qarşılanması və Qacar hökumətinin Rusiyaya müharibü elan etməsi ilə nəticələndi. Bərabər olmayan qüvvələr nisbətində başlanan ilk döyüsdə rus ordusu itki verərək hücumu dayandırdı.

Sisianov İrəvan xanlığına doğru hərəkət edərək Sərdarabad qalasını mühasirəyə alsa da, onu tuta bilmədi, xeyli itki verərək geri çekildi. Belə bir vəziyyətdə Sisianov siyasi manevrə əl atdı. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanı ilə Rus imperatoru arasında Kürəkçay traktatı imzalandı. Traktatı Rusyanın imperatoru adından Qafqaz qoşunlarının baş komandanı Sisianov və Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan imzaladı. Traktat və ya müqavilə adlandırılmasına baxmayaraq mahiyyətcə təslimcilik aktı olan bu sənəd Qarabağın faciəli taleyinin başlanğıcını qoydu. 11 maddədən ibarət traktat ilə Qarabağ xanlığı Rusiya himayəsinə qəbul edildi. Rusiya ilə Azərbaycanın münasibətlərinə dair mühüm sənədlərdən biri sayılan bu sənəd təkcə Qarabağın deyil, bütünlükdə Azərbaycanın taleyində ciddi rol oynadı. Bu traktatın şərtlərinə görə Qarabağ xanlığı Rus imperiyasının vassalı oldu, digər xarici dövlətlərlə münasibət saxlamaq hüququndan məhrum edildi. Xan Çar xəzinəsinə hər il bac verməyi öhdəsinə götürdü. Bundan əlavə, Şuşa-Pənahabadda və xanlığın ərazisində Rusiya qoşununun yerləşdirilməsi barədə razılıq verildi. Bunlarla yanaşı, çar qoşunları general-leytenantı rütbəsi verilmiş İbrahimxəlil xan birbaşa çar baş komandanına tabe edildi. Eyni zamanda, Rusiya hökuməti də xanın və onun varislərinin daxili idarəetmə hüquqlarına toxunmayacağını öhdəsinə götürdü.

Beləliklə, Gülüstan (1813-cü il) və Türkmençay (1828-ci il) müqavilələri ilə Azərbaycan iki hissəyə bölündü. Qarabağ ərazisi də Şimali Azərbaycanın tərkibində qaldı.

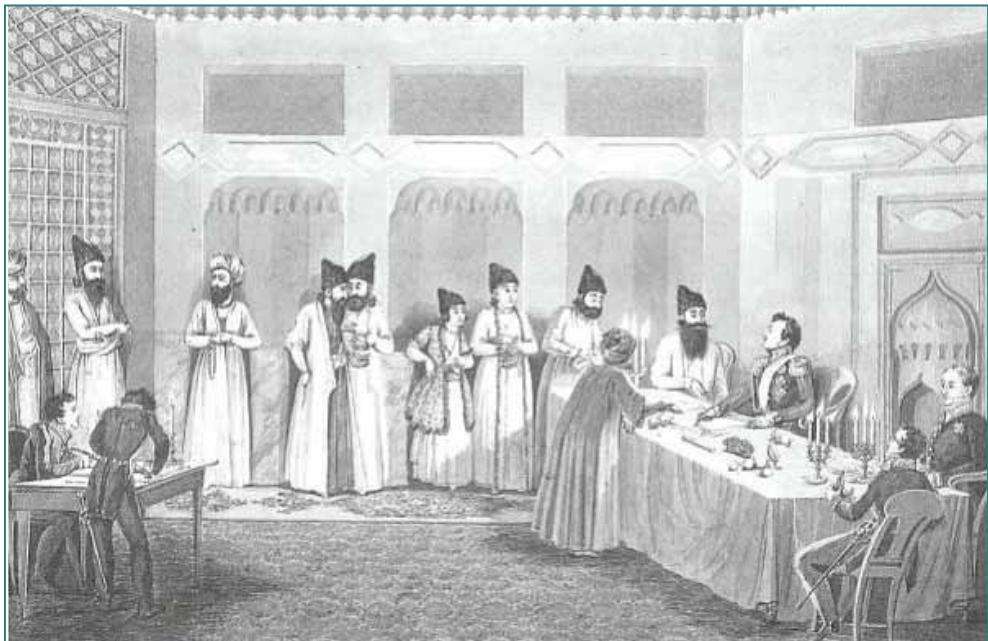
Şimali Azərbaycanın Rusiya İmperiyası tərəfindən işgalinin başlanması (1801-1813-cü illər)

- 1813-cü il Gülüstən müqaviləsinə əsasən Rusiya-Qacarlar sərhədi
- ← 1802-1810 Rus ordusunun yürüşləri
- ← 1806 Qacarlar ordusunun yürüşləri

Gülüstan müqaviləsinin imzalanması (1813-cü il)

Türkmençay müqaviləsinin imzalanması (1828-ci il)

19-cu yüzillikdə ermənilərin Qarabağ ərazisinə köçürülməsi

Rusiya imperiyası hələ 18-ci yüzillikdən Qafqazı öz təsiri altına keçirməklə öz iqtisadi maraqlarını təmin etmək istəyirdi. Bu məqsədlə geniş hərbi fəaliyyətə başlayan Rusiya 19-cu yüzilliyin birinci yarısında istəyinə nail oldu.

Azərbaycan xanlıqlarına qarşı işgalçi hücumlara başlayan Rusiya Car-Balakən camaatlığını (1803-cü il) və Gəncə xanlığını (1804-cü il) işgal etdi.

1806-cı il iyul ayının 2-də İbrahimxəlil xan ailəsi ilə birlikdə rus zabiti Lisaneviç tərəfindən qətlə yetirildi. İbrahimxəlil xanı öldürdükdən sonra mayor Lisaneviçin hərbi rütbəsi artırıldı.

PSisianov Qafqazın digər bölgələrindən erməniləri Qarabağa köçürməyə başladı. Burada məqsəd Qarabağda çarizmin mövqeyini möhkəmləndirmək idi.

Qarabağ xanlığı 1822-ci ildə ləğv olundu. Onun yerinə eyniadlı əyalət yarandı. Bundan sonra Qarabağda siyasi, iqtisadi və mənəvi cəhətdən müstəmləkəçilik siyasəti gücləndi.

Rusiya ilə Qacarlar arasında bağlanan Gülüstan və Türkmençay müqaviləsindən sonra Qarabağda erməniləşdirmə prosesi üçün əlverişli şərait yaradıldı. Rusiya dövləti Qarabağa ermənilərin köçürməsinə hər vasitə ilə səy göstərir, hər cür yardım edirdi.

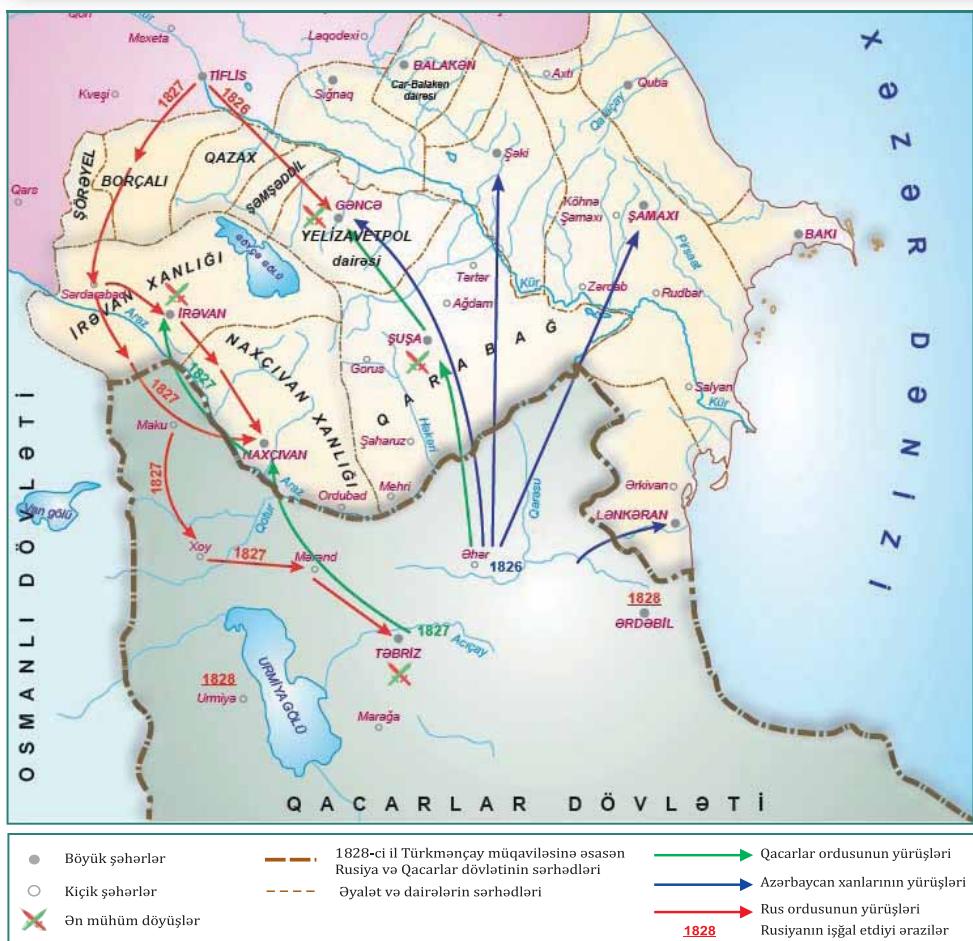

1828-ci ildə ermənilərin kütləvi surətdə Şimali Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən Qarabağ və İrəvana köçürülməsi. Rəssam V.Maşkov

Rus hökuməti Qarabağ regionuna çoxlu sayıda erməni əhalisi köçürümdür. Rus ordusunun köməyi ilə Qarabağın türk-müsəlman kəndləri boşaldılır, həmin kəndlərə erməni ailələri yerləşdirilirdi. Köçürülmüş ermənilərin hesabına Qarabağda demoqrafik quruluş dəyişdirildi. Burada məqsəd süni şəkildə ermənilərin yerli türk-müsəlman əhalisindən sayca üstünlüyünü təmin etmək idi.

İki il ərzində - 1828-1830-cu illərdə 130 min (İrandan 40 min, Türkiyədən isə 90 min) erməni Azərbaycan ərazilərinə köçürüldü. İrandan ermənilərin maneəsiz olaraq Qarabağa köçürülməsi Türkmençay müqaviləsinin şərtlərinə əsasən həyata keçirilirdi.

Şimali Azərbaycanın Rusiya İmperiyası tərəfindən işgalinin başa çatdırılması (1826-1828)

Qarabağ, onun mərkəzi olan Şuşa-Pənahabad şəhəri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni mərkəzlərindən biri olaraq qalırdı. Çar hökumətinə və onun müstəmləkəcilik siyasetinə xidmət edən ermənilərin bütün maneə və müqavimətinə baxmayaraq, Qarabağ Azərbaycanın bir regionu olaraq tanınırdı.

Rusiya hökuməti tərəfindən ermənilərin Yuxarı (Dağlıq) Qarabağa köçürülməsi xüsusi məqsədlə edilirdi. Gəlmə ermənilərin kompakt şəkildə yaşamasını təmin etməklə strateji niyyət güdüldürdü.

Beləliklə, çar Rusiyası bütövlükdə Şimali Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağ bölgəsində ermənilər üçün geniş imkanlar yaratdı. Ermənilər çox keçmədən “Böyük Ermənistən” ideyasının reallaşdırılması uğrunda açıq mübarizəyə başladılar. Həmin ideyanın tərkib hissələrindən biri də Azərbaycanın Qarabağ, İrəvan, Naxçıvan və digər ərazilərini ələ keçirməkdən ibarət idi.

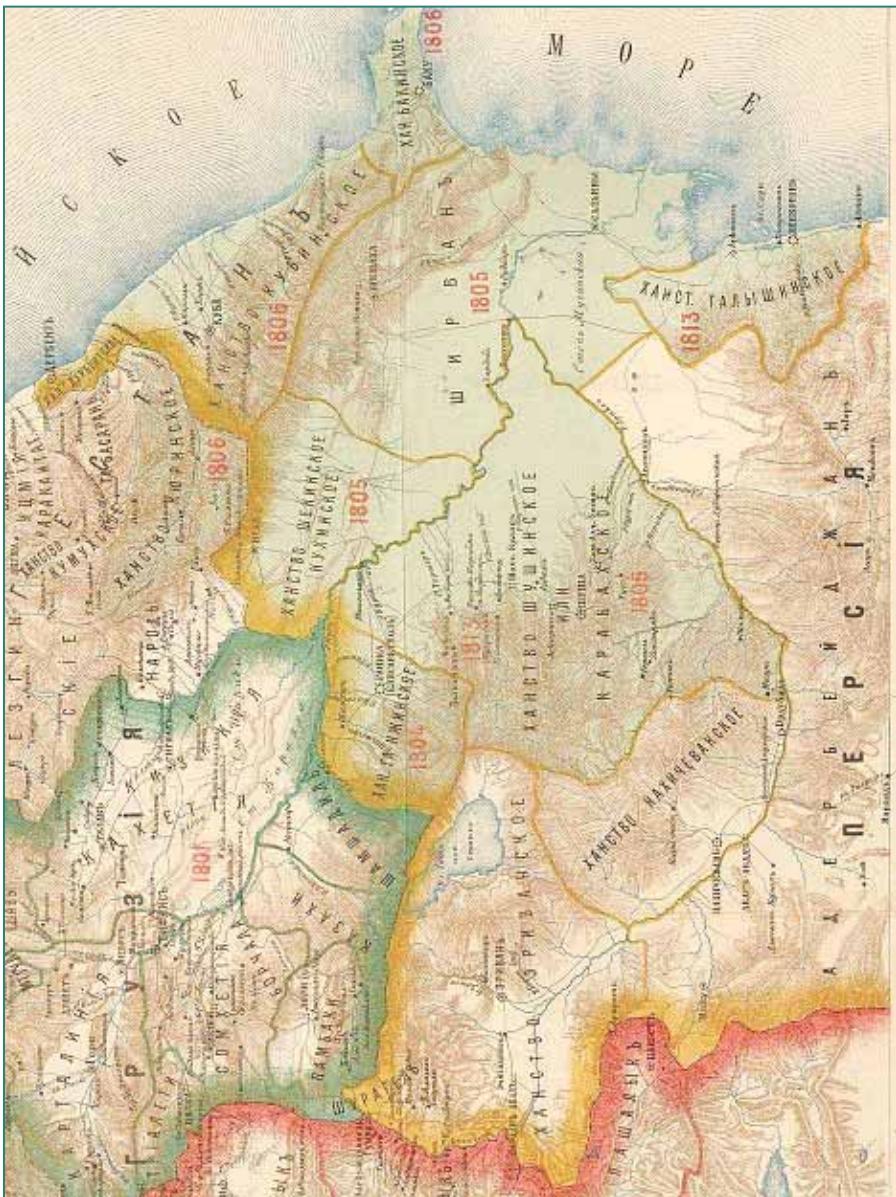
Burada, ermənilərin köçürülmək məskunlaşdırılması ilə saylarının mexaniki surətdə artırılması təmin edilirdi. Onların iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi paralel surətdə həyata keçirilirdi. Bununla da, ermənilər çarizmin hərtərəfli dəstəyi nəticəsində Qarabağın iqtisadi həyatında da möhkəmlənə bildilər.

Ermənilərin 1890-cı illərdən başlayaraq Osmanlı dövlətinə qarşı qaldırıqları xəyanətkar qiymalar uğursuzluğa düşər olduqdan sonra bu mübarizənin mərkəzi Şimali Azərbaycana keçdi.

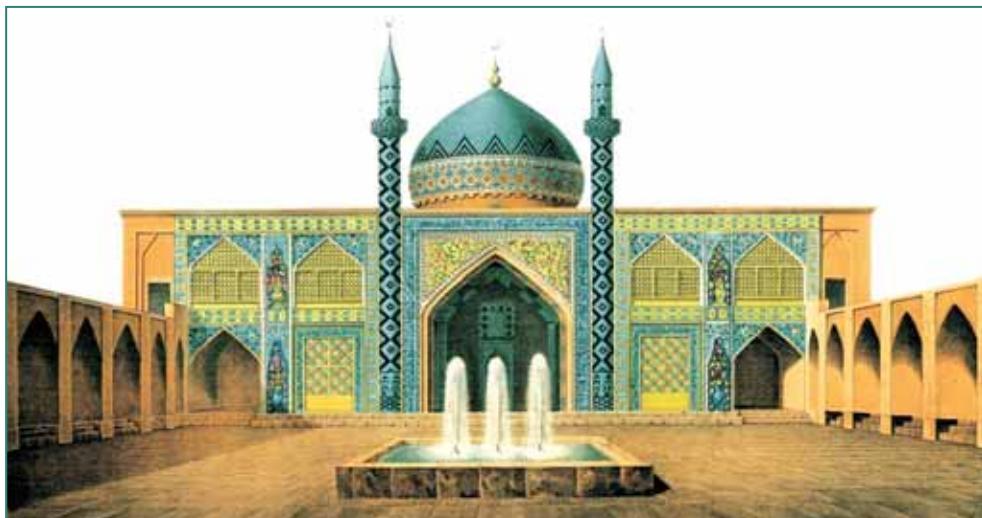
Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi

Rus alimi, qafqazşunas M.A Skibitskinin xəritəsi

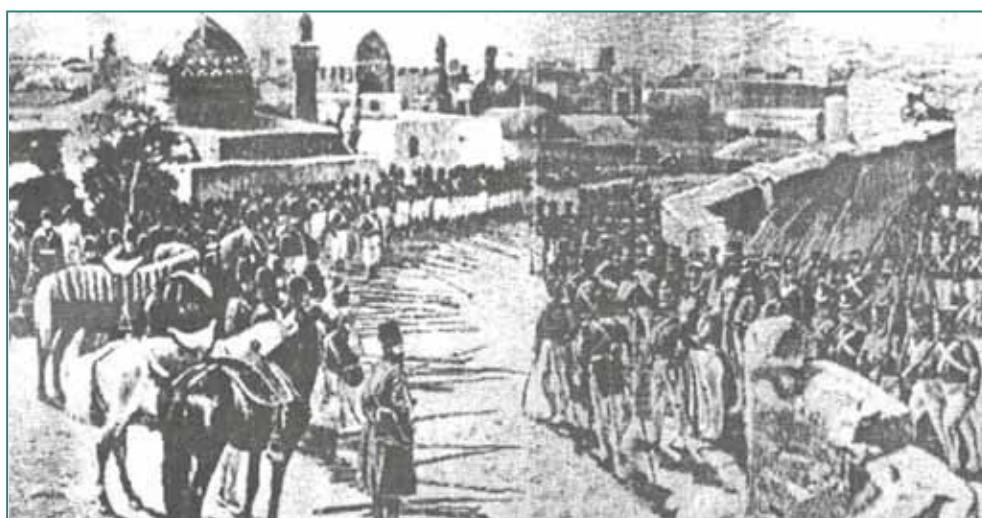

Həmin dövrdə Qərbi Azərbaycan, indiki Ermənistan ərazisində 10 minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurdlarında yaşayır və əhalinin əksəriyyətini təşkil edirdi.

İndiki Ermənistan ərazisinin Qərbi Azərbaycan torpaqları olması və burada türk-müsəlman əhalinin yaşaması danılmaz tarixi faktdır. Bu, ermənilərin Qafqazda yerləşdirilməsini təmin edən Rusyanın məmər və canişinləri tərəfindən də təsdiq edilir.

Irəvan qalasındaki Sardar (Abbas Mirzə) məscidi. Rəssam Dübua de Monpere. 1843

Qədim Azərbaycan şəhəri İrəvanın ruslar tərəfindən ermənilərə təhvil verilməsi. Şəkil Yenikolopovun "Qriboyedov monoqrafiyasi"ndan götürülmüşdür

Qarabağ qədimdən təsərrüfatın inkişaf etdiyi bölgelərdən biri olmuşdur. Qarabağ regionu təbii-coğrafi cəhətdən əlverişli ərazidə olduğunu üçün kənd təsərrüfatı inkişaf edirdi.

Oturaq əkinçiliklə məşğul olan Qarabağ əhalisi arpa, buğda və dəri becərirdi. Buğdanı saxlamaq üçün təsərrüfat quyularından və saxsı küplərdən istifadə edilirdi. Su dəyirmanlarından taxıl məhsullarının emalı üçün geniş istifadə olunurdu.

Qarabağda ucsuz-bucaqsız bağlar var idi. Bu bağlarda hər növ meyvə, xüsusilə əncir, zeytun, yunan qozu, nar, üzüm, alma, ərik və şaftalı yetişdirilirdi. Qarabağda çoxsahəli oturaq əkinçilik ilə bərabər yarımköçəri maldarlıqla da məşğul olurdular. Qarabağın yüksək alp çəmənliyi və çay hövzələri maldarlığın və atçılığın inkişafına mühüm təsir göstərirdi. Burada yerli Qarabağ at cinsi bəslənirdi.

Azərbaycanın Qarabağ ərazisində Qarabağ atı adlı cins yaradılmışdır. XVII-XVIII əsrlərdə Qarabağ xanlığında bu at cinsi daha da təkmilləşdirilmişdir. Qarabağ atları Asiya və Qafqazda ən qədim at cinsi hesab edilir.

Qarabağ ərazisinin üçdə iki hissəsi ovalıqlardan ibarət idi. Bura qədimdən Mil və Qarabağ düzənlilikləri adlanırdı. Suvarma üçün çayların suları ilə bərabər yeni çəkilən arxlar və kəhrizlərdən istifadə edilirdi.

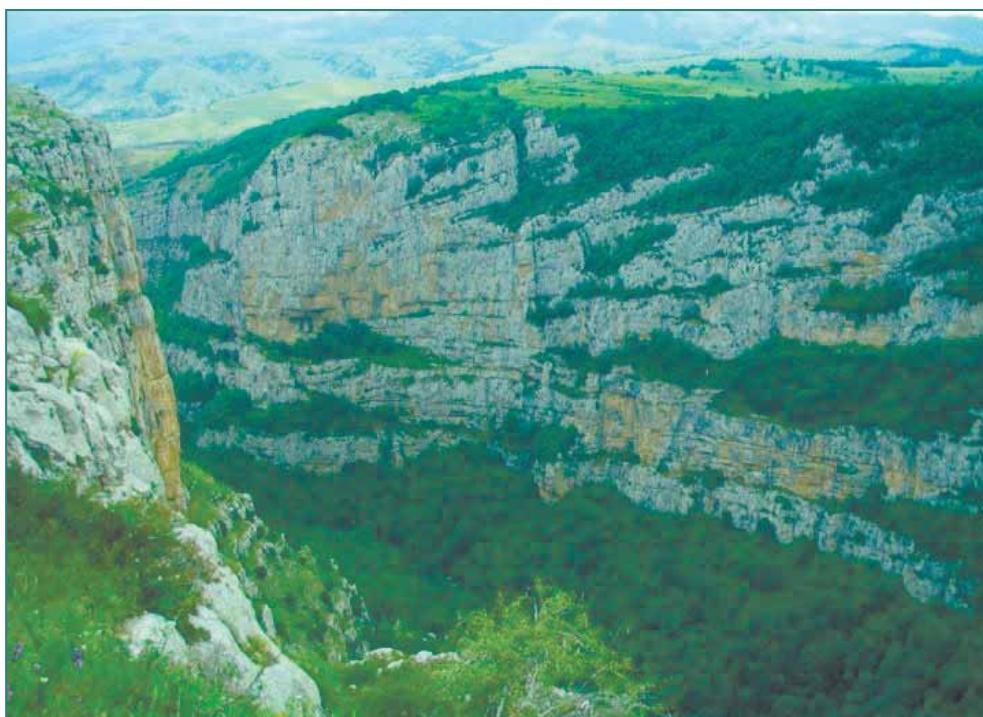
Qarabağın şəhərləri sənətkarlıq mərkəzi kimi məşhur idi.

Qarabağa aid maddi mədəniyyət nümunələri

Qarabağın, xüsusilə Şuşanın rəmzi sayılan xarı bülbül bitkisi, nadir bitki növüdür

Daşaltı dərəsi, Topxana meşəsi və Cıdır düzündən görünüş

Dünyada məşhur olan Qarabağ atı

Topxana meşəsi

Burada bir çox sənət sahələri geniş yayılmışdı. Zərgərlik, dəmirçi-lik, daşışləmə və xalçaçılıq həmin sənət sahələrinə daxil idi. Qarabağ xalçaçılığın mərkəzlərindən biri kimi tanınırdı. Qarabağda palaz, kilim və xalça toxuculuğu xüsusi yer tuturdu. Qarabağın xovlu xalçaları na-xışlarının incəliyi və rənglərin zənginliyi ilə fərqlənirdi. Qarabağda toxunmuş süjetli kompozisiyalı xovsuz xalçalar Azərbaycan xalçalarının ən gözəl nümunələri idi. Azərbaycan xalçalarının Qarabağ xalça növü bu gün də dünya şöhrətlidir. Bu həmin sənət ənənəsinin öz təsirini saxlaması ilə bağlıdır.

Qarabağ xalçaları öz şöhrətini bu günümüzədək saxlayıb. Qarabağ qrupuna daxil olan Bərdə, Ağcabədi, Cəbrayıl və Şuşa xalçaları adları və naxışları ilə seçilir.

Qarabağda arxeoloji qazıntı işləri zamanı müxtəlif ölkələrin pulları, həmçinin Bərdədə və Şuşada kəsilmiş metal pullar aşkar edilib. Şəhərdə gündəlik tələbat malları və kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarəti ilə bağlı bazarlar var idi. Həftənin bir günü fəaliyyət göstərən “həftəbazarı” səciyyəvi hal almışdı. Şəhərlər eyni zamanda sıx tigcarət əlaqələrinə malik idi.

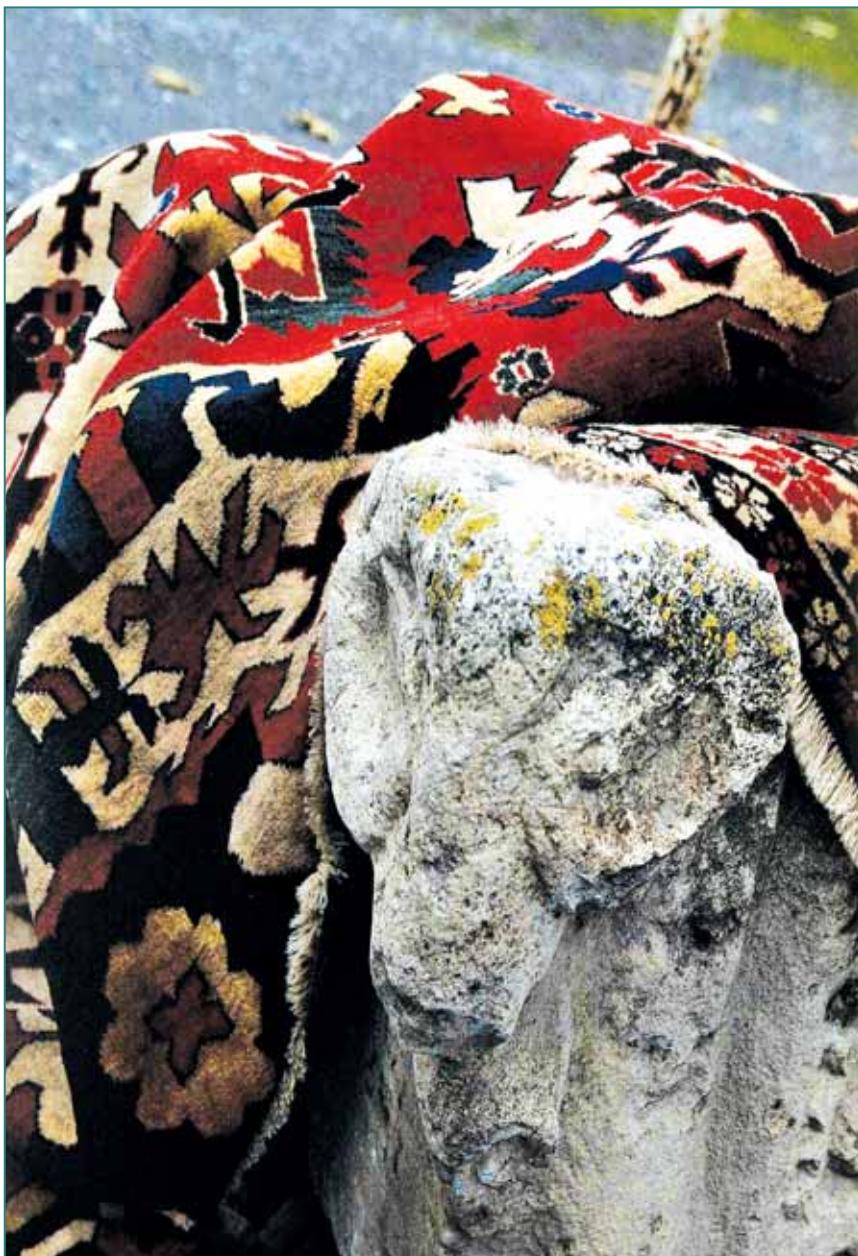
Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şimali Azərbaycana öz müstəmləkəsi kimi baxan Rusiya, onun təbii sərvətlərindən xammal kimi istifadə edirdi. Sənaye mallarına tələbatı Rusiya əmtəələri ilə ödəməklə yerli is-tehsala imkan verilmirdi. Azərbaycan şəhərləri iqtisadi inkişafdan geri qalındı. Bu zaman şəhərlər nəinki zəifləmiş, hətta bir çoxu şəhər kimi mövcudluğunu itirmək səviyyəsinə enmişdi.

Xalça toxuculuq alətləri

Qarabağın boyaqçılıq nümunələri

Daşdan yonulmuş qoç heykeli və kilim

Dünya şöhrətli Qarabağ xalçalarından nümunələr

19-cu yüzillik. Qarabağın Şuşa qrupu xalçalarından "Ləmpə" adlı xalça

Qarabağ. "Çələbi" xalısı. 1897-ci il. Şəxsi kolleksiya. Fransa

*"Viktoriya və Albert" muzeyində saxlanan Qarabağ xalçaçılıq
məktəbinə məxsus "Əjdaha xalçası"*

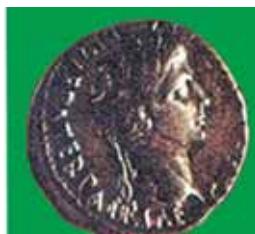
Qarabağda arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş metal sikkələr

Selevki pulları. e.ə II əsr

*Ərəb xəlifəsinin Arranda
kəsilmiş gümüş pulu*

*Roma hökmdarı Oktavian Avqustun
gümüş pulu*

*Sasani II Xosrovun
gümüş pulu*

*Makedoniyalı İskəndərin
gümüş pulu*

*Qarabağ xanının
gümüş abbasisi
(Pənahabadi)*

*Məhəmməd İbn Sacın
gümüş pulu*

*Salari Vəhsudanın
gümüş pulu*

*Hü'lakü Əbu-Səidin
gümüş pulu*

19-cu yüzilliyin 2-ci yarısında Qarabağda mədəniyyətin inkişafı

Qarabağın tarixini onun maddi və mənəvi mədəniyyəti zənginləşdirir. Qarabağda orta əsrlərə və yeni dövrə aid çoxlu sayıda maddi mədəniyyət abidələri qeydə alınmışdır. Bu baxımdan Şuşa-Pənahabad daha zəngin idi. Şəhərdə bənzərsiz memarlıq abidələri ilə yanaşı, dahi sənətkarların, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimlərinin, alımların abidələri yaradılmışdı. Təəssüf ki, Şuşanın nadir memarlıq inciləri - məscidlər, dahi sənətkarların abidələri və qədim məzarlar erməni vandalları tərəfindən dağıdıldı.

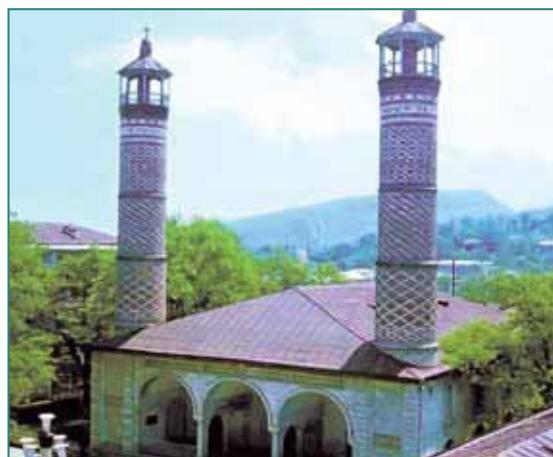
Qarabağda memarlıq məktəbi yaratmış Kərbəlayi Səfixan Qarabağı tərəfindən Bərdə şəhərində tikilmiş qoşa minarəli “İmamzadə” məscidinin davamı olan Ağdam Cümə məscidinin, Şuşada Yuxarı Gövhərağa, Aşağı Gövhərağa məscidlərinin və digər məscid və türbələrin taleyi məlum deyil. Gördüyünüz bu qoşa minarəli əzəmətli məscidlər Azərbaycanın, eyni zamanda müsəlman şərqiinin nadir inciləri idi.

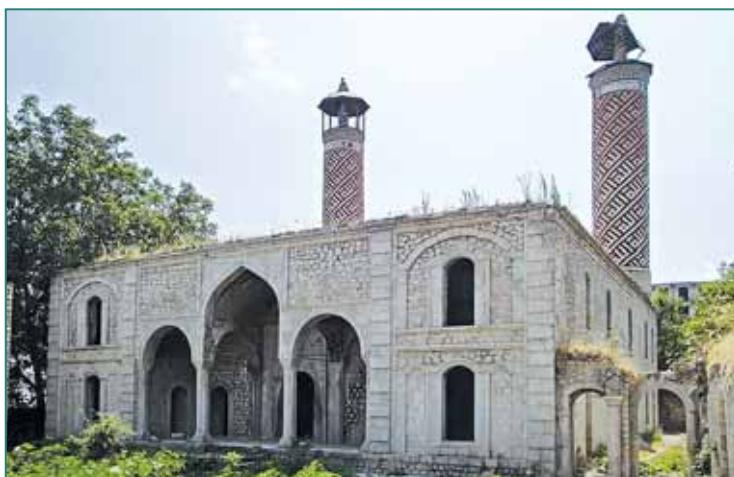
Bərdə “İmamzadə” məscidi

Ağdam Cümə məscidi

Yuxarı Gövhərağa məscidi

Aşağı Gövhərağa məscidi

19-cu yüzillikdə Qarabağda mənəvi mədəniyyətin inkişafında mühüm rolü olan mütəfəkkirlər meydana çıxmışdır. Xan qızı adı ilə tanınan şairə Xurşidbanu Natəvan (1830-1897) 1872-ci ildə “Məclisi-Üns” (“Dostluq məclisi”) adlı ədəbi məclis yaratmışdır. O, məşhur şeirlər müəllifi kimi tanınmışdır. Şuşa su kəmərini də 1873-cü ildə Natəvan çəkdirmiştir.

Qarabağlı Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) öz dövrünün qabaqcıl, elmi və ədəbi-bədii yaradıcılığının müxtəlif sahələrində geniş fəaliyyət göstərən ziyalılarından olmuşdur. O, şair və ədəbiyyatçı, rəssam və xəttat, dövrünün görkəmli maarifçisi, alimi və sənətkarı idi. O, “Məclisi Fəramuşan” (“Unudulmuşların məclisi”, 1872-ci il) şairlər məclisinin təşkilatçısı və rəhbəri olmuş, Qarabağ şairlərinə həsr etdiyi “Təzkireyi-Nəvvab”, klassik Şərq musiqisi haqqında “Vüzuhul-ərqam”, astronomiya elminə aid “Kifayətül-Ətfal” və s. elmi və ədəbi-bədii əsərlər yazmışdır.

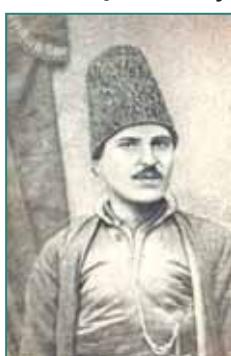
“Şükürnameyi-Şahənşah” və “Təzkireyi-Məhəmmədşah” əsərlərinin müəllifi Bəhmən Mirzə Qacar ömrünün son dövrlərində Qarabağda (Bərdə və Şuşada) yaşayıb yaratmışdır.

Şuşanın 19-cu yüzilliyin sonlarında Qasım bəy Zakir, 20-ci yüzilliyin əvvəllerində Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Firudin bəy Köçərli, Haşim bəy Vəzirov, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Əhməd bəy Ağayev, Həmidə xanım Cavanşir, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Çəmənzəminli kimi görkəmli şəxsiyyətləri olmuşdur.

Qasım bəy Zakir Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın banisidir.

*Xurşidbanu Natəvan
1832-1897. Azərbaycanın
görkəmli şairəsi, Xan qızı*

*Qasım bəy Zakir
(1784-1857) şair*

*Nəcəf bəy Vəzirov
(1854-1926)
yazıcı-dramaturq*

*Əbdürrəhim bəy
Haqverdiyev
(1870-1933)
yazıcı-dramaturq*

*Həmidə xanım Cavanşir
Azərbaycanın ilk maarifçi
qadını. C. Məmmədquluzadənin hayatı yoldaşı*

Azərbaycanda ilk dünyəvi məktəb 1830-cu ildə Şuşada açılmışdır. Şuşa şəhəri Azərbaycan təhsilinin, musiqisinin beşiyi, həmçinin saz-söz sənətinin ocaqlarından biri olmuşdur. Şuşa şəhəri "Azərbaycanın konservatoriyası" adlandırılmışdır.

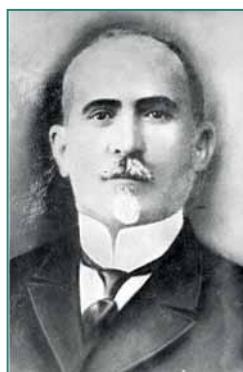
Qarabağda aşiq-şairlər - Valeh, Haqverdi, Məmmədağa, Şamil, Qəmbər, Nəcəfqulu, Abbasqulu, həmçinin hikmətli söz ustası, hazırlıqçılığı ilə tanınmış Abdal Qasim kimi yaradıcı şəxslər olmuşdur. Məşhur xanəndələr-Hacı Hüsü, Kərbəlayi Hüsü, Abdulbağı Zülalov, Ələsgər Fərzəliyev, Cabbar Qaryağdioğlu, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Malibəyli Həmid Qarabağın, həmçinin Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixində xüsusi yeri vardır. Qarabağda 19-cu yüzillikdə muğam və mahnıların Zabul Qasim, Segah İslam kimi məşhur ifaçıları olmuşdur.

Mir Möhsün Nəvvab
(1833-1918)
Şair, astronom tarixçi, rəssam,
xəttat, nəqqaş, musiqişünas

Əhməd bəy Ağayev
(1869-1939)
İctimai-siyasi xadim,
yazıcı-jurnalist

Firidun bəy Köçərli
(1863-1920)
Pedaqoq, publisist,
ədəbiyyatşünas

*Yusif Vəzir
Çəmənzəminli*
(1887-1943)
Dövlət xadimi və yazıçı

*Süleyman Sani
Axundov*
(1875-1939)
Dramaturq, naşir və
maarif xadimi

Haşim bəy Vəzirov
(1867-1916)
Pedaqoq, yazıçı-publisist,
jurnalist, naşir

Qarabağ musiqiçilərindən bir qrup

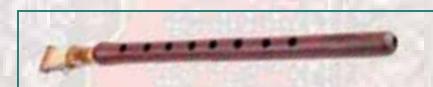
Zurna

Qopuz

Tütək

Balaban

Tar, kamança, qaval

Nağara

Saz

Azərbaycan musiqi alətləri

II BÖLMƏ

20-ci yüzilliyin əvvəllərindən müasir dövrədək

16

Qarabağda 1905-1906-ci illərdə ermənilərin
azərbaycanlılara qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionu Yelizavetpol quberniyasının tərkibində idi (Çar Rusiyası dövründə Gəncənin adı dəyişdirilib Rus çarı I Aleksandrın arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırılmışdır). Çarizm Qarabağ bölgəsində gəlmə ermənilərin möhkəmləndirilməsi üçün Azərbaycan xalqına qarşı etnik təmizləmə siyasetini həyata keçirməyə başladı. Bu məqsədlə ermənilərin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən terror təşkilatları 1905-ci ildə Bakıda, İrəvanda, Zəngəzurda, Qarabağda və digər yerlərdə kütləvi qırğınlar törətdilər. 1905-ci ilin fevralında Bakıda başlayan qırğınlar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində 1906-ci ilə qədər davam etdi.

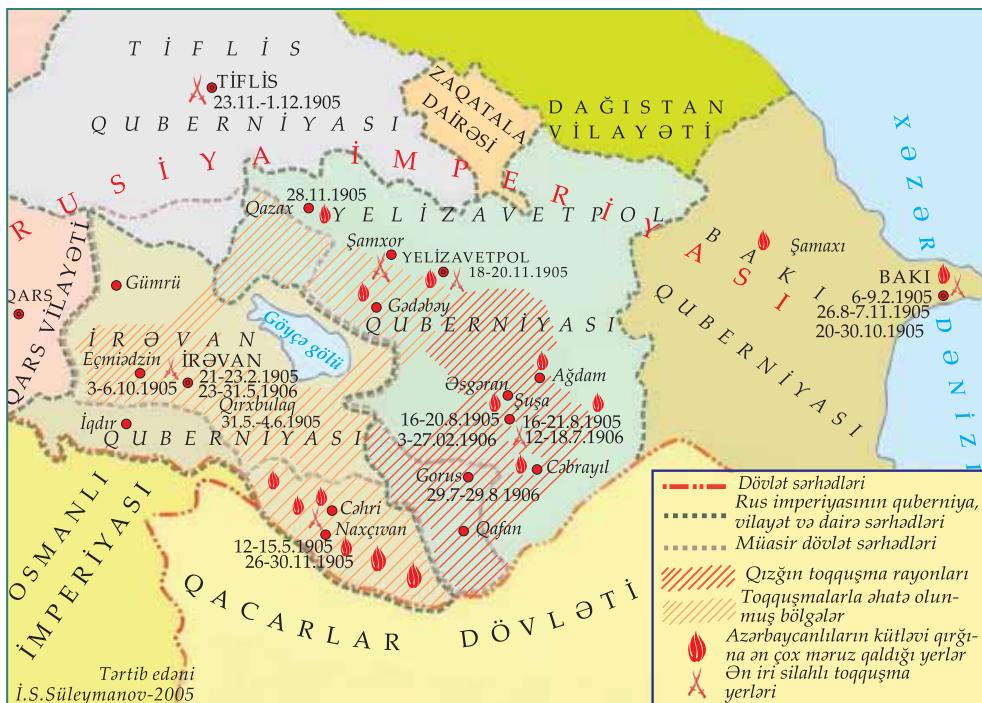
Bu zaman 50 mindən artıq azərbaycanlı qətlə yetirildi, yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdıldı. Kəndlərin çoxu uzun illər boyu dağılmış vəziyyətdə qaldı.

Rusyanın geosiyasi maraqlarına uyğun olan bu proseslər ermənilər üçün də çox məqsədə uyğun idi. Bu qanlı aksiyalarda məqsəd yerli əhalini - azərbaycanlıları Yuxarı Qarabağ ərazisini tərk etməyə məcbur etmək idi. Lakin ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına kütləvi şəkildə köçürülməsi belə, demoqrafik vəziyyəti dəyişə bilmədi.

20-ci əsrin əvvəllərində Yuxarı Qarabağda ermənilərlə azərbaycanlıların nisbəti müvafiq surətdə 1/4 təşkil edirdi. Başqa sözlə, bölgədə, azərbaycanlılar 72.6 % təşkil edirdilər. Bunu rus alimi Skibitskinin tədqiqatları və xəritəsi də təsdiq edir.

Beləliklə, ermənilər Qarabağın siyasi və iqtisadi həyatında ciddi problemə çevrildilər. Onlar sonrakı dövrlərdə də mühüm məqamlarda Azərbaycan dövlətçiliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmış təxribatlar və açıq separatçılıq əməllərini davam etdirdilər.

Şimali Azərbaycanda türk-müsəlman əhaliyə qarşı ermənilərin törətdikləri qırğınlardır

Ermənilərin türk-müsəlman əhaliyə qarşı vəhşiliyi

I Dünya Müharibəsi (1914-1918) - dünyani yenidən bölüşdurmək, nüfuz dairəsi, xammal mənbələri və satış bazarları uğrunda böyük dövlətlərin iki koalisiyası arasında imperialist müharibəsi idi.

Cənubi Qafqazda Osmanlı və Rusiya orduları arasında döyuşlərin başlanması ilə Qafqaz cəbhəsi yaranmışdı. Qafqaz cəbhəsi Qara dənizdən Cənubi Azərbaycandakı Urmiya gölünə qədər uzanırdı. Bu cəbhədə Rusyanın yaratdığı və silahlandırdığı erməni quldur dəstələri Anadolunun və Azərbaycanın dinc türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımı törətdilər. Bu soyqırım Şərqi Anadolunu, Şimali və Cənubi Azərbaycanı əhatə edirdi.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Türkiyə və İran ərazilərində aparılan əməliyyatlar nəticəsində həmin ölkələrdə yaşayan yüz minlərlə erməni rusların himayəsi altında qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan, Gəncə (Yelizavetpol) və Bakı quberniyaları ərazisinə köçürüldü.

I Dünya müharibəsinin davam etdiyi bir zamanda Azərbaycanın Yelizavetpol və digər qəza şəhərlərində ictimai təşkilatlar və onların icraiyyə komitələri yaradıldı. Bu zaman Yelizavetpol quberniyasında 4 şəhər (Gorus, Şuşa, Yelizavetpol, Nuxa (Şəki) və 8 qəza (Zəngəzur, Şuşa, Cavanşir, Qaryagin (Füzuli), Yelizavetpol, Nuxa, Ərəş, Qazax) var idi. Quberniya və onun qəzalarına müvəqqəti hökumət komissarlar təyin etdi. Yelizavetpolda Fəhlə və Əsgər Deputatları Soveti də yarandı. Eyni zamanda, qəza şəhərlərində (Şuşa, Nuxa (Şəki), Qaryagin (Füzuli) və digər yerlərdə) sovetlər təşkil edildi. Bunlarla bərabər, Yelizavetpol quberniyası Azərbaycan milli azadlıq hərəkatında mühüm yer tuturdu.

*Nasib bəy
Yusifbəyli*

*Xəlil bəy
Xasməmmədov*

*Xudadat bəy
Rəfibəyli*

*Həsən bəy
Ağayev*

Yelizavetpol quberniyasında çəkilmiş foto

1905-ci ildən başlayan milli-siyasi təşkilatlanma genişlənirdi. Milli azadlıq hərəkatının görkəmli xadimləri Nəsib bəy Yusifbəyli, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xudadat bəy Rəfibəyli, Həsən bəy Ağayev və s. mühüm fəaliyyət göstərirdilər. Nəsib bəy Yusifbəyli 1917-ci ilin martında “Türk ədəmi-mərkəziyyət” partiyasının əsasını qoyma. Bu zaman erməni-daşnak, bolşevik siyasi partiya və təşkilatları birləşərək, milli azadlıq hərəkatına qarşı mübarizə aparırdılar.

Birinci Dünya müharibəsinin gedişində Rusiyada çarizmin devrilməsi nəticəsində Cənubi Qafqazda müstəqil Azərbaycan, Gürcüstan və Ararat respublikaları yarandı. Lakin çox keçmədən, bolşevik Rusiyası Cənubi Qafqaz respublikalarını işğal etdi.

Həmin dövrdə Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ inzibati vahid deyildi. Ona görə də həmin dövrdə Rusyanın rəsmi hesabatlarında Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ əhalisinin sayı və etnik tərkibi haqqında heç bir məlumat verilmir.

“Qafqaz təqvimi” məcmuəsinə görə, 1917-ci ildə Qarabağda, yəni Yelizavetpol quberniyasının Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıllı qəzalarında cəmi 339 min nəfər əhali yaşayırırdı.

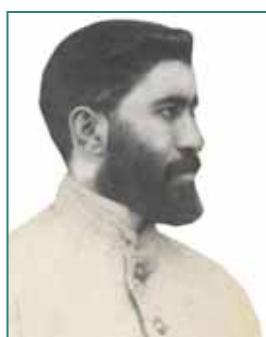
*Çar Rusyasının tərkibindən bir hissə -
Yelizavetpol quberniyası*

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti quruldu. Lakin, yeni yaradılmış “Ararat” Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı Qarabağla bağlı əsassız iddia irəli sürdü. Azərbaycan hökuməti bu iddianı qətiyyətlə rədd etdi. Xalq Cümhuriyyəti Qarabağın bütün tarixi ərazisini Respublikanın tərkib hissəsi sayır və burada siyasi hakimiyyətin bərqərar edilməsinə çalışırı.

I Dünya müharibəsi cəbhəsindən qayıdan ruslar öz silahlarını ermənilərə verdi. Erməni-daşnakların əlinə böyük miqdarda silah keçdi. Bu, azərbaycanlılara qarşı soyqırımının həyata keçirilməsinə səbəb oldu. 1918-ci ilin mart-sentyabr aylarında ermənilər Qarabağda soyqırımı törətdilər. Daşnaklar Qarabağın qəzalarında kəndləri və şəhərləri dağıtdılar, yandırdılar. Minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurdlarından qovdular.

1919-cu ildə Xosrov bəy Sultanovun rəhbərliyi ilə Qarabağ general-qubernatorluğu yaradıldı. Bu, Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarını əhatə edirdi. Yuxarı Qarabağda ermənilərin silahlı hücumları Xosrov bəy Sultanovun gördüyü tədbirlər nəticəsində dəfələrlə dəf edildi.

Xosrov bəy Sultanov

Gəncə (Yelizavetpol) quberniyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin inzibati-ərazi bölgüsündə mühüm yer tuturdu. Bu quberniya yeni əlavə edilmiş ərazilər hesabına xeyli genişləndirilmişdi. Bakı və Zaqatala quberniyalarının ərazisi istisna olmaqla, qalan ərazilər Gəncə ətrafında birləşmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti erməni separatizmi və azərbaycanlılara qarşı soyqırımı şəraitində ölkəni daha səmərəli idarə etməyə çalışırı. Bunun üçün müvafiq vasitələrdən istifadə edirdi. 1918-ci il noyabrın 5-də Yelizavetpolda Qafqaz müsəlmanlarının hərbi qurultayı keçirildi. Azərbaycanlılardan ibarət hərbi hissələrin yaradılması haqqında qərar çıxarıldı. Müsəlman süvari polku yaradıldı.

Azərbaycanın Qarabağ regionu tarixən Cənubi Qafqazda böyük strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də qonşu dövlətlər və müxtəlif dövlətlərin aləti olan ermənilər bu bölgəyə xüsusi maraq göstərirdilər.

Sultan bəy Sultanov

Bu vəziyyət Ermənistan-Azərbaycan mühabibəsinə, Qarabağın, Naxçıvanın və Zəngəzurun müharibə meydannına çevriləsinə gətirib çıxardı. Qarabağda erməni separatizmi özünün tügəyan həddinə çatdı. Belə şəraitdə Azərbaycan hökuməti kompleks tədbirlər gördü. Burada məqsəd Qarabağ regionunda və Ermənistanla sərhəd bölgələrdə baş qaldıran erməni separatizmini yatırmaq idi.

Azərbaycan hökuməti Qarabağda olan hərbi qüvvələri möhkəmləndirdi. Dövlətin bütün səlahiyyətlərinin qorunmasına doğru istiqamətlənmiş daxili və xarici siyaset həyata keçirilməyə başlandı. Bütün bunların nəticəsi kimi 1918-1920-ci illərdə Qarabağda erməni separatizmi xeyli zəiflədildi. Orada Azərbaycanın suveren hüquqları bərpa edildi. Azərbaycan milli hökumətinin qətiyyətli fəaliyyəti nəticəsində ölkənin torpaq bütövlüyü qorunub saxlanıldı.

Azərbaycanda ordु quruculuğu

1918-ci ildə türk-müsəlman xalqına məxsus torpaqlarda "Ararat" adlı erməni dövləti yaradıldı. Erməni millətçiləri bundan şirniklənərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı Qarabağla bağlı əsassız ərazi iddiaları irəli sürdülər. Zəngəzurdan Qarabağa girmək istəyən Andranikin silahlı dəstəsinə Sultan bəy Sultanov ağır zərbə vurdu. Lakin daşnak qüvvələri müxtəlif yollarla Qarabağa soxuldular.

Xalqımızın və milli dövlətçiliyimizin tarixində özünəməxsus yer tutan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mürəkkəb bir dövrdə meydana gəldi. O, çox çətin şəraitdə fəaliyyət göstərdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaşadığı 23 ay müddətində gənc dövlət böyük işlər gördü. Ölkənin ərazi bütövlüyünü qoruyub saxladı.

Erməni millətçiləri AXC yarandıqdan sonra Zəngəzur və Qarabağı ələ keçirməyə çalışırdı. Ancaq Azərbaycan hökumətinin barışmaz mövqeyi onların planlarını pozdu.

Şuşanın erməni separatçıları tərəfindən zəbt edilmiş qala hissəsi çətin bir mübarizədən sonra təmizləndi. Azərbaycan hökuməti özünün ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün Yuxarı Qarabağda erməni separatizminin qarşısını aldı.

Bu zaman Qafqaz İsləm Ordusunun komandanı Nuru paşa, hərbçi generallar Əliağa Şıxlinski, Səməd bəy Mehmandarov, Həbib bəy Səlimov xüsusi xidmətlər göstərdilər.

Əliağa Şıxlinski

Səməd bəy Mehmandarov

Həbib bəy Səlimov

1920-ci il mayın 1-də 11-ci Qırmızı Ordu hissələri Gəncəyə daxil oldu. Lakin Gəncə quberniyasında sovet hakimiyyəti güclü müqavimət hərəkatı ilə üzləşdi. Gəncədə, Qarabağda və digər bölgələrdə sovet bolşevik işgalinə qarşı üsyənlər baş verdi. 11-ci ordu hissələri bu üsyənləri amansızlıqla yatırıldı. Sovet hakimiyyəti bərpa olundu. Gəncə quberniyası ləğv edildi. Bolşeviklər Qarabağda yuva salmış erməni quldur dəstələrinin bilavasitə köməyi ilə Qarabağ general-qubernatorluğunu ləğv etdi.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920-ci illər)

Şərti işarələr:

● Paytaxt şəhərləri	----- Dövlət sərhədi	----- Qəzaların sərhədləri
● Qəza mərkəzi		— Azərbaycan guberniyasının sərhədləri
	Mübahisəli ərazilər	

Öz vətənini və xalqını böyük məhəbbətlə sevən X.Sultanov vətənpərvərlik hisslərindən çıxış edərək istəfa verdi. Sultan bəy Sultanovun başçılıq etdiyi müqavimət hərəkatı və Nuru Paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam ordusu Şuşanı 11-ci ordunun silahlı dəstələrindən təmizləyə bildi. Lakin Yuxarı Qarabağa gətirilmiş ordu hissələri iyunun 15-də Şuşada da Sovet hökumətini bərqərar etdi.

Bolşeviklər 1920-ci il aprelin 28-də Bakıda Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yarandığını elan etdilər. Şuşa, Xankəndi və Qarabağın digər şəhər və kəndləri rus qoşunlarının, erməni quldur dəstələrinin nəzarəti altına keçdi. Azərbaycanı “müstəqil” Sovet Sosialist Respublikası elan etsələr də, əslində Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini itirmiş oldu.

Çarizmin yerində yaranmış Sovet Rusiyası Qarabağda başlanmış azərbaycansızlaşdırma siyasetini davam etdirdi. 1920-1921-ci illərdə Ermənistandan Azərbaycana 850 erməni ailəsi köçürüldü. Bunlardan 765 ailə Yuxarı Qarabağda yerləşdirildi. Onların məskunlaşdırılması və yaşaması üçün hər cür şərait yaradıldı.

Qırmızı Ordu hissələrinin işgal niyyəti, kütləvi qarətləri, əhalinin milli adət-ənənəsinə, dininə qarşı təhqirəmiz tədbirlər Qarabağda xalq üşyanına səbəb oldu. Lakin erməni-rus birləşmiş orduyu 1920-ci il iyunun 15-də Qarabağda xalq üşyanını yatırdı.

Sovet Rusiyası Qarabağ regionunun dağlıq hissəsini inzibati ərazi vahidinə çevirdi. Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) yaratdı. 1923-cü il 7 iyulda Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi DQMV-nin yaradılması haqqında dekret verdi. Dekretdə Vilayətin mərkəzi Xankəndi göstərildi.

DQMV-nin yaradılması Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu barədə fikri olduqca maraqlıdır: “... xəritələrdə bütün adlar əzəli adları ilə göstərilib. Stepanakert adlı şəhər yoxdur. Orada Xankəndi var. “Stepanakert” sözü bolşevik Stepan Şaumyanın adından götürülüb. O adamin ki, Azərbaycan xalqının, günahsız adamların qanını axitmışdır, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törətmüşdir.”

Sovet Rusiyasının köməyi ilə DQMV-nin yaradılması Dağlıq Qarabağın gələcəkdə Ermənistana verilə biləcəyi “uzaqgörənliyi” idi. Həmçinin bu, Rusiya imperiyasının “parçala və hökmranlıq et” siyasetinə xidmət edirdi.

*Azərbaycana qarşı xarici-hərbi müdaxila.
Azərbaycan SSR-nin yaradılması*

1918-1919 → Qırızı ordunun hâcmü

1920

XI Qırmızı ordu hissələrinin hücumu (27-28 aprel 1920-ci il)

1918 İngiliz gosullarının hücumu

Türk qoşunları tərəfindən azad olunmuş şəhərlər

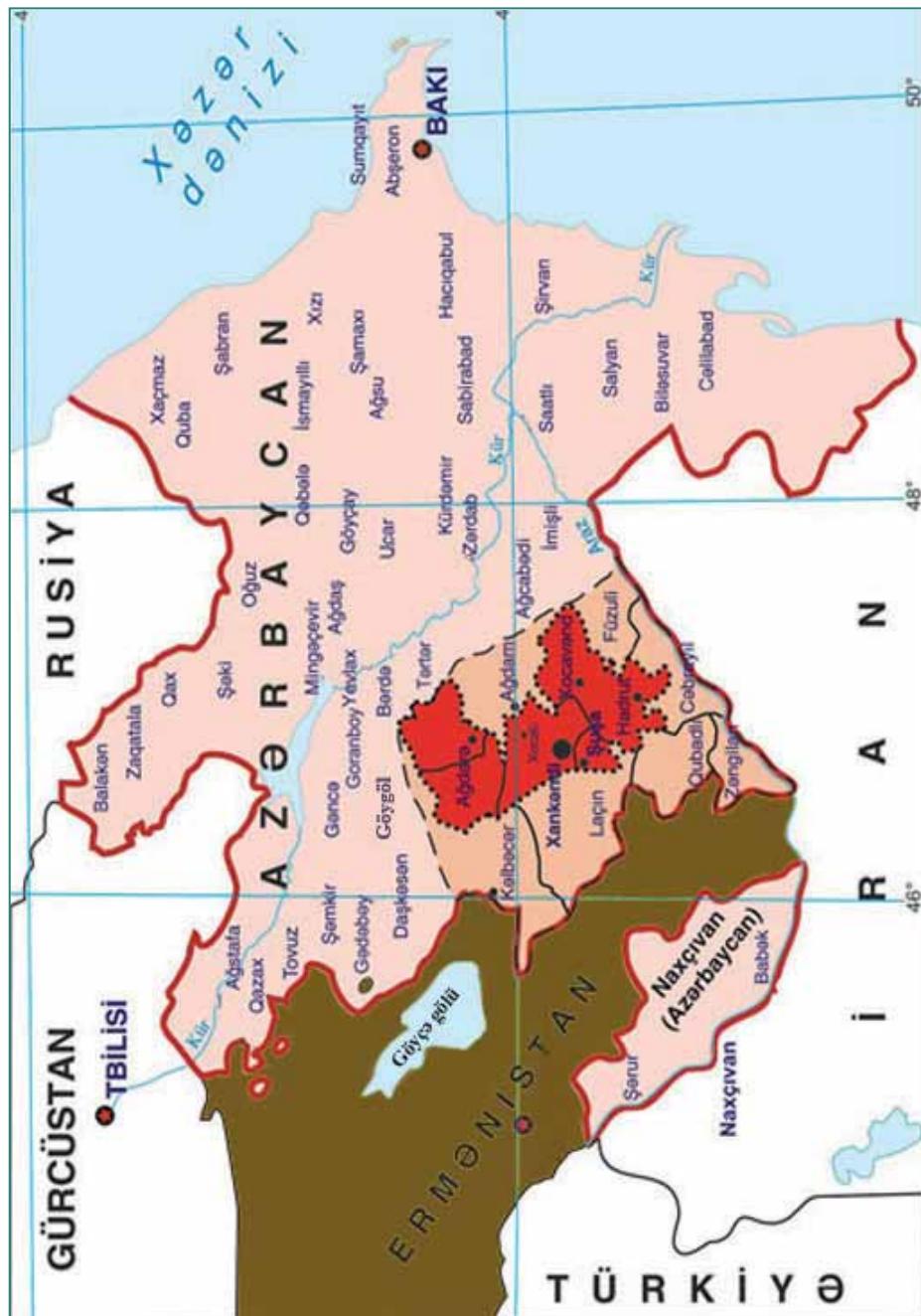
1918-1929 Türk gosunlarının hısumu

Azərbaycan Sovet Sosialist respublikasının yaradılması

1920 Rusyanın Volqa-Xəzər donanması gəmilərinin hərəkəti

Mübahiseli araziler

Dağlıq Qarabağ

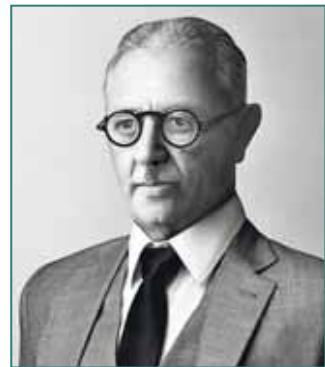

Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında mühüm rolü olan regionlardan biridir. Zəngin mədəniyyətə malik olan Şuşa mühüm təhsil mərkəzi və ziyalilar şəhəri olmuşdur. Qarabağ regionu dünya mədəniyyəti tarixinə ensiklopedik biliyə malik şəxsiyyətlər vermişdir. Yüksək istedada malik olan, müsəlman aləmində operanın banisi Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi da-hi bəstəkar bu dövrdə yaşıyib yaratmışdır. Şuşa mühiti Azərbaycan mədəniyyətinə Zülfüqar bəy Hacıbəyli, Zakir Bağırov, Fikrət Əmirov, Sultan Hacıbəyli, Süleyman Ələsgərov və Şəmsi Bəddəlbəyli kimi böyük bəstəkarlar bəxs etmişdir.

Üzeyir Hacıbəyli "Leyli Məcnun", "Koroğlu" operalarının, "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun" kimi musiqili komediyaların və Azərbaycan Dövlət Himninin musiqisini müəllifidir.

Cabbar Qaryağdıcıoğlu, Məcid Behbudov, Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski, Firudin Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və Qurban Pirimov kimi görkəmlı mədəniyyət xadimləri Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında xüsusi rol oynamışlar.

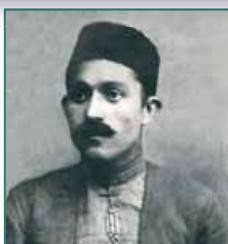
Qarabağda yaşıyib yaratmış məşhur xanəndələr

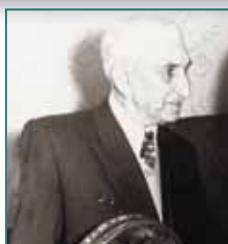
Azərbaycanın dahi bəstəkarı
Üzeyir bəy Hacıbəyli

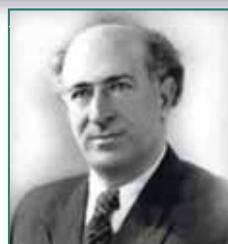
Cabbar Qaryağdıcıoğlu

Məcid Behbudov

Seyid Şuşinski

Bülbül

Xan Şuşinski

Zülfü Adıgözəlov

Məşədi Məmməd

Qarabağın məşhur sənətkarları

Qurban Pirimov
Tarzən

Tarzən Sadiqcan
Tarzən, bəstəkar

Məşədi Cəmil
Tarzən

Şəmsi Bədəlbəyli
Rejissor

Süleyman Ələsgərov
Bəstəkar

Zakir Bağırov
Bəstəkar

Soltan Hacıbəyli
*Bəstəkar, pedaqoq,
drijor, professor*

Zülfüqar Hacıbəyli
Bəstəkar

Əşrəf Abbasov
Bəstəkar, pedaqoq

İkinci dünya müharibəsi bir sıra dünya xalqları kimi Azərbaycan xalqının da tarixində çox ağırlı izlər qoymuşdur. 1941-1945-ci illərdə bütün Azərbaycan xalqı, həmçinin Qarabağ əhalisi faşizmə qarşı mübarizədə iştirak etmişdir. Qarabağdan 200 min nəfər cəbhəyə getmiş, onların çoxu döyüslərdə həlak olmuşdur. Qarabağda anadan olmuş minlərlə əsgər və zabit müxtəlif orden və medallarla təltif edilmişdir.

Faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində ön cəbhədə olduğu kimi arxa cəbhədə də Qarabağ əhalisinin xidmətləri olmuşdur. Ümumiyətlə, 1941-1945-ci illərdə Qarabağ regionunda xalq təsərrüfatının bütün sahələri və sosial-ictimai həyat hərbin tələblərinə uyğun qurulmuşdur. Qarabağ əhalisi ön və arxa cəbhənin strateji məhsullarla təmin olunmasında öz köməyini göstərmişdir.

Faşizmə qarşı mübarizədə mərdlik və şücaət göstərərək, qələbəyə böyük töhfə vermiş qarabağlı əsgər və zabitlər olmuşdur. Bunlardan N.Kərimovun, Hüseyn Aslanovun, D.Nəcəfovun, S.Qəniyevin, B.Mehdiyevin, M.Əbilovun, A.Qazızadənin, H.Hüseynovun, A.Vəzirovun, A.Abdulla-yevin, T.Əliyarbəyovun, Y.Abdullayevin, Q.Zeynalovun, A.Abbasovun, M.Mahmudovun, Y.Quliyevin, Ə.Hacıyevin, Ş.Nuriyevin, M.Abbasovun və digərlərinin adlarını fəxrlə çəkmək olar. Onların döyüş rəşadəti, vətənpərvərliyi xalqımız üçün örnək olmuşdur.

Təəssüflər olsun ki, Ermənistən Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarını müharibə dövründə də davam etdirdi. DQMV-nin Ermənistən SSR-ə verilməsi haqqında əsassız iddialar yenidən irəli sürüldü. Ermənilərin torpaq iddiaları minlərlə azərbaycanlı ailəsinin 1948-1953-cü illərdə öz ata-baba yurdları Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistən) deportasiya edilməsi ilə nəticələndi. Müharibədən yeni çıxmış əhalinin deportasiya edilməsi də ağır zülmlərdən biri oldu. Eyni zamanda, DQMV-nin erməni rəhbərliyi tərəfindən yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı siyasi kampaniyalar təşkil edilirdi. Azərbaycanlılar hər addımda sıxışdırılırlar, hüquqları tapdalanır, ermənilərə isə hər cür şərait yaradılırdı.

Keçən yüzilliyin 50-ci illərinin əvvəllərindən etibarən DQMV-nin dövlət idarə orqanlarında, təsərrüfat, mədəni-maarif ocaqlarında çalışanların böyük əksəriyyəti ermənilər idi.

Erməni ideoloqları Azərbaycan SSR-in tərkibində yaşamağın siyasi, sosial-iqtisadi cəhətdən problem olması iddiası ilə çıxış edirdilər. Halbuki, DQMV-də 20-ci yüzilliyin 50-70-ci illərində sənaye, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət inkişaf etmişdi. Əhalinin maddi rifahı xeyli yaxşılaşmışdı. Bu dövrdə elm, təhsil, ədəbiyyat, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələri xeyli yenilənmişdi. 1950-1970-ci illərdə DQMV-də yeni tipli məktəblər, kitabxanalar, klublar açılmış və s. mədəni yeniliklər baş vermişdir.

1940-1960-ci illərdə yeddiillik, səkkizillik və orta icbari təhsilə keçid baş vermiş, ali təhsilin şəbəkəsi genişləndirilmişdi. Bu zaman erməni, rus millətindən olan müxtəlif ixtisaslı kadrların sayı xeyli artdı. Bunun əksinə olaraq, DQMV ərazisində yaşayan azərbaycanlıların sıxışdırılıb çıxarılması halları baş verdi. Vilayətdə ermənilərin sayının artmasına və onların daha firavan yaşamasına şərait yaradılırdı.

Moskvadan bilavasitə təhriki ilə 20-ci yüzilliyin 60-ci illərində də Ermənistana Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları davam etdirildi. Ermənistana SSR-də yaşayan azərbaycanlılara qarşı hər cür zoraklıq halları artdı. Onlarla azərbaycanlı Ermənistana etnik təmizləmə siyasetinin və terrorunun qurbanı oldu.

Sovetlər dövründə ermənilər Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunun Ermənistana birləşdirilməsi üçün gizli işlər aparırdılar. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nin Birinci Katibi seçildikdən sonra erməni separatçılarının mənfur niyyətlərinin qarşısı alındı. DQMV-nin iqtisadi inkişafı və əhalisinin sosial şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirildi. Onlara bəhanə yeri qoyulmadı.

Maraqlıdır ki, 1978-ci ildə Ağdərədə ermənilər Azərbaycanın bu ərazisinə köçürülüb gəlmələrinin 150 illiyi şərəfinə abidə ucaltmışdır. Lakin ermənilər bu ərazilərə gəlmə olduqlarını gizlətmək, özlərini Qarabağın “yerli əhalisi” kimi qələmə vermək üçün həmin abidəni dağıtdılar.

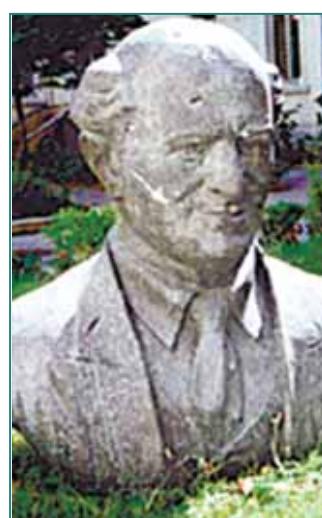
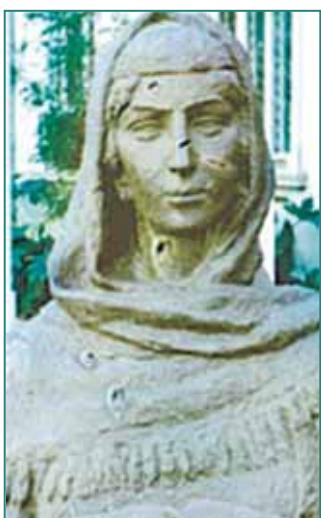
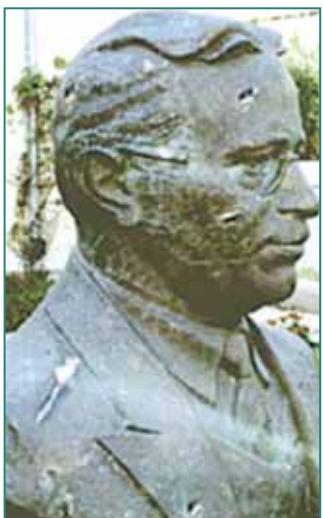
Türkmənçay müqaviləsindən sonra İrandan köçürülmüş erməni əhalisinin məskunlaşdırılmasının 150 illiyi şərəfinə 1978-ci ildə qoyduqları "Marağa-150" abidəsinə erməni separatçıları iz itirmək üçün daşıtdılar.

SSRİ-də 1985-ci ildə ermənipərəst M.S.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə erməni separatçıları yenidən fəallaşdılar.

SSRİ rəhbərliyinin xeyir-duası ilə milli ədavətin qızışdırılması başlandı. Müxtəlif yollarla DQMV-də ictimai vəziyyəti gərginləşdirildilər. Daxili separatizm başlandı və Azərbaycanın Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ regionu Ermənistən dövlət separatizmi meydanına çevrildi.

1987-ci ildən erməni millətçilərinin təhriki ilə DQMV-də ermənilərin mitinq, nümayiş və küçə yürüşləri başladı. Bütün bunlar regionun siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında böhranlı vəziyyət yaratdı.

1988-ci il iyun ayının 12-də DQMV Xalq Deputatları Soveti Muxtar Vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılıb Ermənistən SSR-ə

Üzeyir Hacıbəylinin, Xurşidbanu Natəvanın və Bülbülün erməni vandalları tərəfindən güllələnmiş büstləri

Mədəni irsimizin erməni vandalları tərəfindən dağıdırılması. Sarı Aşıqin qəbri

verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yenidən başlandı.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 1989-cu il yanvarın 12-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Xüsusi İdarəcilik Komitəsinə dair qərar qəbul etdi. Bu idarəcilik forması Qarabağın Azərbaycandan ayrılmاسının əsasını qoydu. Lakin demokratik qüvvələrin təzyiqi ilə 1989-cu ildə Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv edildi.

Ermənistan SSR Ali Soveti 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu, Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünə qarşı açıq hüquqi müdaxilə aktı idi.

Azərbaycan SSR (1930-1991-ci illər)

1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan SSR Ali Soveti dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat qəbul etdi. Oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı qəbul olundu. Bu zaman Yuxarı (Dağlıq) Qarabağın erməni separatçıları yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə etdilər. Sentyabr ayının 2-də Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni bir qurumun - "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın yarandığını elan etdilər. Buna cavab olaraq noyabrda Azərbaycan DQMV statusunu ləğv etdi.

1991-ci ilin sonlarında Ermənistanın dövlət separatizmi başlandı. Ermənistan hərbi qüvvələri Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz etdilər. Onlar Respublikamızın ərazisinə daxil oldular. Azərbaycanlılar yaşıyan kənd və qəsəbələr Ermənistan hərbçiləri tərəfindən atışa tutuldu, evlər yandırıldı, dinc əhali – qoca, qadın və uşaqlar qətlə yetirildi.

1992-ci ildə isə Ermənistan silahlı qüvvələri Yuxarı (Dağlıq) Qarabağda irimiqyaslı hərbi əməliyyatlara başladı. Ermənistanın hərbçiləri tərəfindən tarixdə misli görünməmiş vəhşiliklər törədildi. Yaxşı silahlandırılmış Ermənistan hərbi hissələri Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlıların yaşadığı məntəqələri zəbt etdi. Quldurlar Kərkicahan, Malibəyli, Quşçular və Qaradağlı kəndlərini viran etdilər.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan hərbi qüvvələri Rusiya Federasiyasının Xankəndidə yerləşən silahlı qüvvələrinin 366-cı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdi. Onlar mülki əhaliyə qarşı xüsusi qəddarlıqla soyqırımı həyata keçirdilər. Bu soyqırımı zamanı 613 dinc sakın qətlə yetirildi, 487 nəfər yaralandı, 1275 nəfər isə əsir götürüldü. 150 nəfər itkin düşdü.

Ermənistan tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımı

Xocalıda Ermənistan hərbçiləri tərəfindən 63 nəfər uşaq, 106 nəfər qadın, 70 nəfər qoca öldürilmişdir. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 56 nəfər insan qəddarlıqla öldürilmişdir. 27 ailənin yalnız bir üzvü qalmışdır, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərdən birini, 230 ailə öz başçısını itirmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində demişdir: ***"Bu amansız və qəddar soyqırımı aktı, insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu".***

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin öz doğma evlərindən didərgin düşən məcburi köçkün ailələrinə baş çəkməsi

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev ön cəbhədə əsgərlər ilə görüşdə

Xocalı soyqırımının 27-ci ildönümü ilə əlaqədar Bakıda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva və ailə üzvlərinin də iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Xocayi soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidəni ziyarət edərkən

25

Dağlıq Qarabağın və ətraf 7 rayonun Ermənistanın hərbi qüvvələri tərəfindən işğalı

1992-1993-cü illərdə Ermənistan hərbi qüvvələri Azərbaycan Respublikasının Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ ərazisini və 7 rayonunu – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıł, Qubadlı və Zəngilanı, ümumilikdə Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20%-ni işğal etdi.

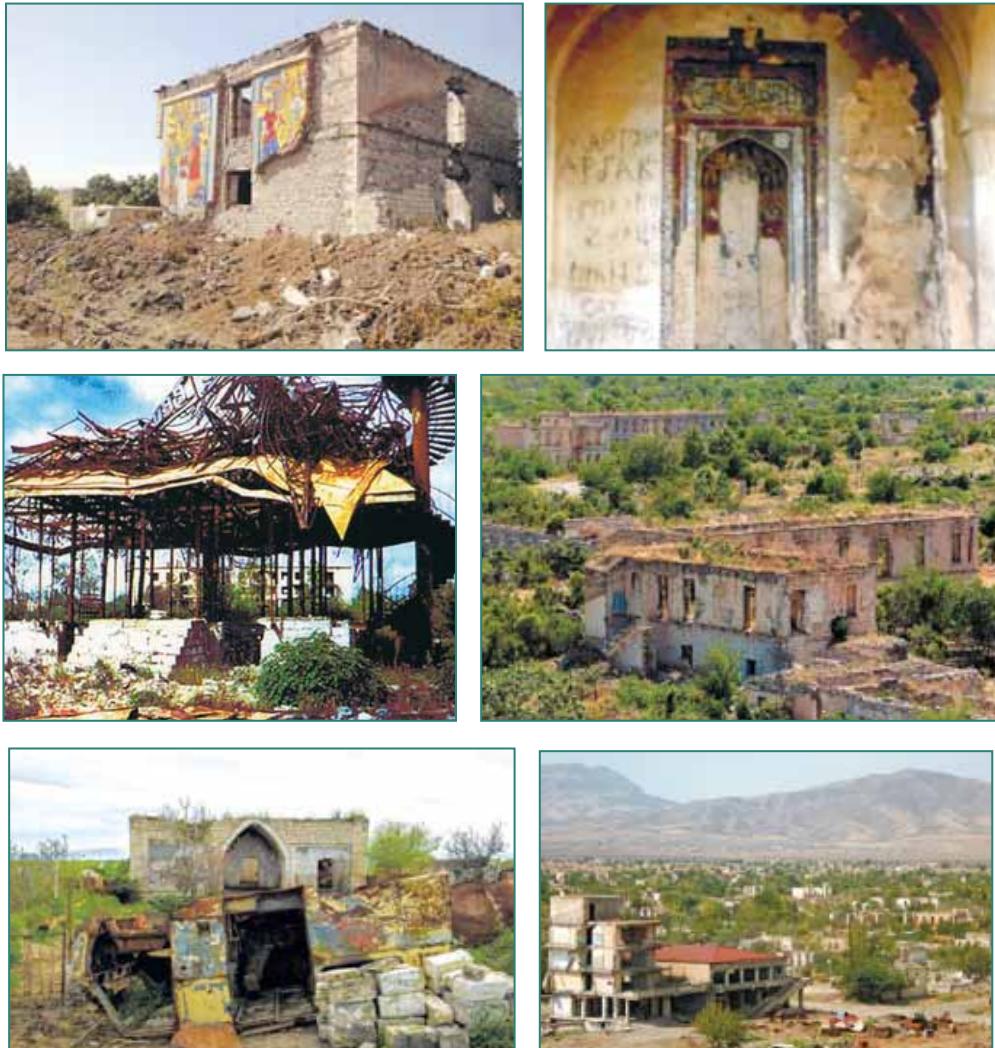
Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisinin aşağıdakı yaşayış məntəqələri işğal olundu:

Xankəndi	- 26.12.1991-ci il
Əsgəran	- 19.10.1991-ci il
Xocalı	- 26.02.1992-ci il
Şuşa	- 08.05.1992-ci il
Xocavənd	- 02.10.1992-ci il
Ağdərə	- 07.07.1993-ci il

Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun 7 rayonu işğal edildi:

Laçın	- 18. 05. 1992-ci il
Kəlbəcər	- 02.04. 1993-cü il
Ağdam	- 23. 07. 1993-cü il
Füzuli	- 23. 08. 1993-cü il
Cəbrayıł	- 23. 08. 1993-cü il
Qubadlı	- 31.08. 1993-cü il
Zəngilan	- 29. 10. 1993-cü il

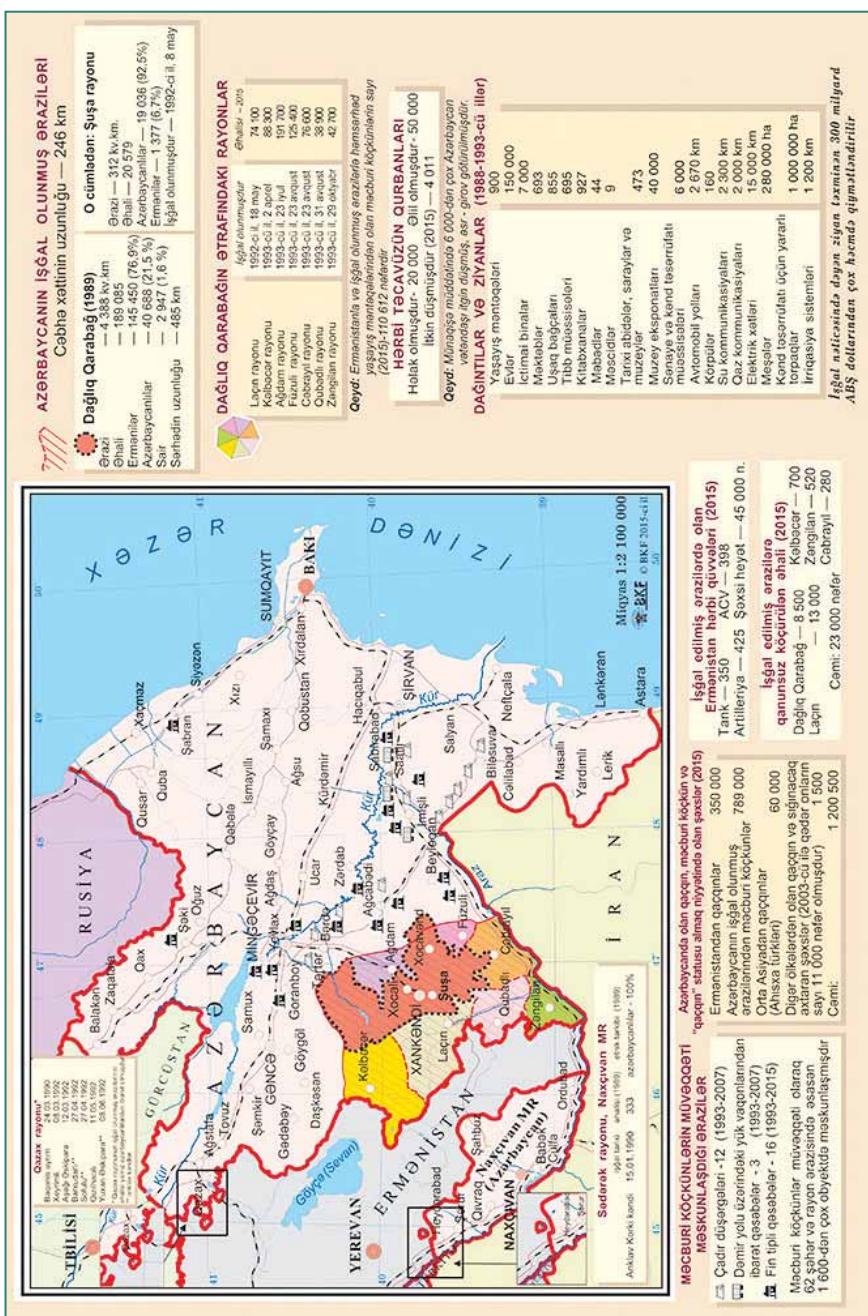
Ermənistan dövlətinin Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində 25 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuşdur. Bunların içərisində çoxlu sayıda qadınlar, uşaqlar, qocalar vardı. Bir milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir.

Qarabağda Ermənistan hərbçilərinin törətdiyi vandalizm

Azərbaycan mədəniyyətinin nadir inciləri məhv edildi. Ermənistan işgalçları Qarabağ ərazisində vandalizm törətdilər. Qədim tarixin yadigarı olan məşhur Xocalı kurqanlarını yer üzündən sildilər. İşgal etdikləri şəhərlərdə müzeyləri dağıtdılar. Külli miqdarda muzey ekspozitlarını Ermənistana apardılar. Onları xarici ölkələrdə öz adlarına çıxıb satdılar.

Ermenistan Respublikasının hərbi təcavüzünün nəticələri

Qarabağ müharibəsinin ilk günlərindən Azərbaycan oğulları doğma Vətəni qorumaq üçün müdafiəyə qalxdılar. Vətən uğrunda canından keçən igidlər dövlət başçısı tərəfindən yüksək mükafatlara layiq görüldü. Onların adları əbədiləşdirildi.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında Vətən qarşısındaki borclarını şərəflə yerinə yetirən Azərbaycan oğulları təltif edildi.

Xocalının müdafiəsində fərqlənmiş şəxslərə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 25 fevral 1997-ci il fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov, İnqilab İsləməliyev, Mövsüm Məmmədov, Ələsgər Novruzov, Füzuli Rüstəmov, Araz Səlimov Xocalı soyqırımı zamanı erməni təcavüzkarlarına qarşı döyüsdə göstərdikləri şücaət və mərdliyə görə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında, torpaqlarımızın erməni təcavüzündən müdafiəsində, Xocalı soyqırımı zamanı dinc əhalinin xilas edilməsində fərqləndiklərinə görə Bəxtiyar Aslanov, Firdovsi Vəliyev, Taleh Quliyev, İbrahim Əzizov, Firidun Əliyev, Xəzani Əsgərov, Elman Məmmədov, Elbrus Məmmədov, Sərvər Rəcəbov, Xəqani Səlimov, Elxan Səfiyev, Əliyar Usubov, Rövşən Həsənov, Mürşüd Hüseynov "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif edilmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızın müstəqilliyi və tərəqqisi naminə müstəsna xidmətləri olan xalqımızın qəhrəman oğullarını ali dövlət mükafatlarına layiq görmüşdür. Bu, ölkədə böyük ruh yüksəkliyi yaratmış, işgal olunmuş torpaqlara tezliklə qayıdağımıza inamı artırılmışdır.

Qarabağ müharibəsi hələ bitməyib. Qarabağ torpaqlarının azadlığı uğrunda öz həyatından keçərək igitlik göstərən Mübariz İbrahimov bütün qəhrəmanlarımız kimi gəncliyimizə böyük örnekdir. O, onlarla erməni hərbçisini məhv edərək şəhidlik zirvəsinə yüksəlmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Mübariz İbrahimova "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adı verilmişdir.

Mübariz Aşakərim oğlu İbrahimov
1988-2010

1991-1993-cü ilin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasının xarici siyasetində başlıca istiqamətlər düzgün müəyyənləşdirilmədi. Yeridilən siyasi xətt özünü doğrultmadı. Yeni qurulmaqdə olan dövlətin imicinə ağır zərbə vuruldu. Yalnız 1993-cü ilin ortalarından etibarən vəziyyət yaxşılığına doğru dəyişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlməsindən sonra ölkədə xarici siyaset müsbət məcraya düşdü. Buraxılmış səhvlerin nəticələri tədricən və ardıcıl şəkildə aradan qaldırılmağa başlandı.

Xatırlamaq lazımdır ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün 1992-ci ildə ATƏM-in (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi) Minsk qrupu yaradılmışdı. Ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri olan BMT Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində bir sıra addımlar atmışdı. BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən dörd qətnamə qəbul edilmişdi.

Belə ki, Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunun işgalindən sonra BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası 30 aprel 1993-cü il tarixində özünün 822 sayılı, Ağdam rayonunun işgalindən sonra 29 iyul 1993-cü il tarixində 853 sayılı, Cəbrayıl, Füzuli və Qubadlı rayonlarının işgalindən sonra 14 oktyabr 1993-cü il tarixində 874 sayılı, Zəngilan rayonunun işgalindən sonra isə 12 noyabr 1993-cü il tarixində 884 sayılı qətnamələrini qəbul etdi.

Qətnamələrin hər birində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, suverenliyi, sərhədlərinin toxunulmazlığı və ərazilərin zor gücünə zəbt edilməsinin yolverilməzliyi təsdiq olunurdu. Erməni hərbi birləşmələrinin işgal etdikləri ərazilərdən qeyd-şərtsiz çıxmaları birmənalı şəkildə tələb edilirdi. Lakin bu qərarların heç biri yerinə yetirilmədi.

Ulu öndərimiz Ermənistən-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq prinsiplər çərçivəsində həllinə üstünlük verdi. Bundan sonra ATƏT-in 1994-cü il Budapeşt, 1996-ci il Lissabon, 1999-cu il İstanbul sammitləri keçirildi. Lakin Ermənistən hökumətinin bir qayda olaraq qeyri-konstruktiv mövqe tutması münaqişənin həllinə imkan vermədi.

ATƏT-in Budapeşt sammiti (4-6 dekabr 1994-cü il)

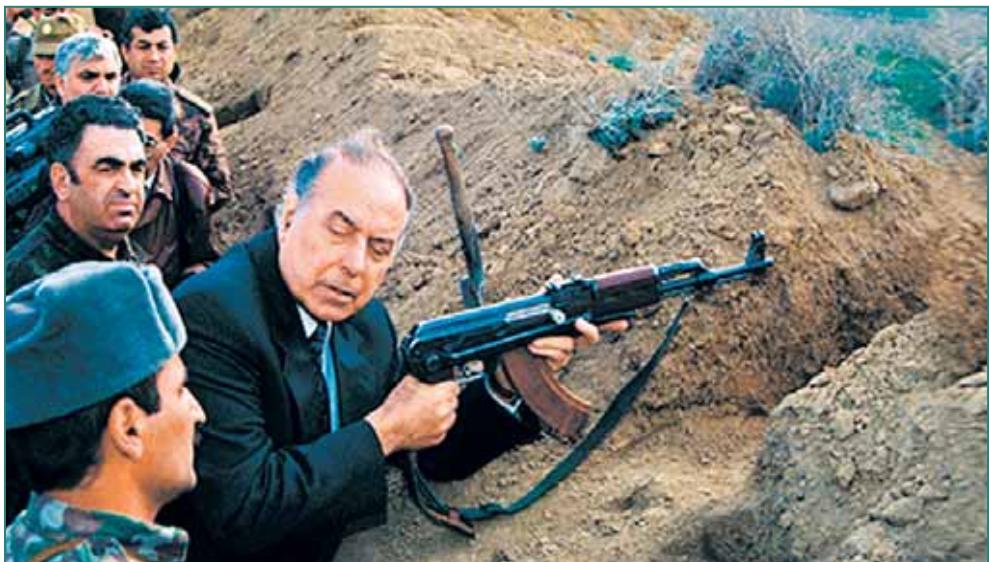

ATƏT-in Lissabon sammiti (2-4 dekabr 1996-ci il)

ATƏT-in İstanbul sammiti (18-19 noyabr 1999-cu il)

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində yeni mərhələnin başlanması

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyev cəbhə bölgəsində

Azərbaycan Respublikasında 1993-cü ilin may-iyun aylarında siyasi, ictimai, hərbi vəziyyət dövlət böhranı həddinə çatmışdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə bir vəziyyətdə Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə Naxçıvandan Bakıya gəldi. İyunun 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. İyunun 24-dən Azərbaycan Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı. 1993-cü il oktyabrın 3-də isə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi.

1993-cü ilin sonlarında Heydər Əliyevin göstərişi ilə Azərbaycanın hərbi rəhbərliyində bir sıra vacib tədbirlər həyata keçirildi. Mərkəzləşmiş komandanlıq və idarəetmə sistemi təkmilləşdirildi. Təlim mərkəzləri və poliqonlarda döyüş hazırlığının səviyyəsi yüksəldildi. MDB ölkələrindən azərbaycanlı zabitlərin Azərbaycan Respublikasının Milli Orduya cəlb olunması prosesi intensivləşdirildi. Həmçinin, Milli Orduya könüllülərin geniş şəkildə cəlb olunmasına başlanıldı.

1993-cü ilin oktyabrından 1994-cü ilin mayına qədər Silahlı Qüvvələrə 4 çağırış həyata keçirildi. Xaricdən silah və texnika alındı. Bir sıra xarici dövlətlərlə hərbi əməkdaşlıq genişləndirildi. Bütün bunlar Milli Ordunun döyüş qabiliyyətini xeyli yüksəltdi.

Azərbaycan ordusunun 1993-cü il dekabr-1994-cü il fevral hücumu Qarabağ müharibəsi prosesində mühüm hadisə oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin hərbi-siyasi rəhbərliyi altında bu həcum əməliyyatı ilə düşmənə qarşı qətiyyət nümayiş etdirildi. Ordumuzun həcum əməliyyatı keçirmək qabiliyyəti və döyüş əzmi özünü bütün gücü ilə göstərdi. Orduda döyüş əhval-ruhiyyəsi bərpa edildi. Füzuli rayonunun işğal edilmiş bir sıra əraziləri azad olundu.

1994-cü ilin may ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" çərçivə sənədi imzalandı. 1994-cü il mayın 12-də Ermənistən ilə Azərbaycan Respublikası arasında atəşkəs barədə razılaşma əldə olundu. Müvəqqəti atəşkəs elan olundu və həmin gündən qüvvəyə mindi.

1994-cü il 12 may NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" sammiti

Milli Ordumuzun Aprel qələbəsi müasir tariximizin şərəfli səhifələrindən biridir. 2016-cı il aprel ayının ilk dörd günü ərzində Milli Ordumuz düşmənin yaratdığı “keçilməz müdafiə istehkamları” mifini alt-üst etdi.

Aprel döyüşlərinə qədər qoşunların təmas xəttində hər gün atışmalar müşahidə olunurdu. İlk dəfə idi ki, ən irihəcmli hücum baş verirdi. Aprelin 1-də bütün cəbhəboyu mövqelərimiz Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən iriçaplı silahlardan atəşə tutuldu.

Bu dəfə Ermənistan ordusundan dəfələrlə güclü olan Azərbaycan ordusu düşmənə aman vermədi. Qısa müddətdə həllədici addımlar atdı.

Azərbaycan silahlı qüvvələri tərəfindən həyata keçirilən sürətli əks-həmlə başlandı. Ermənistan hərbi qüvvələrinin möhkəmləndirdiyi birinci müdafiə xətti yarıldı. Bir sıra strateji əhəmiyyətli mövqelər ələ keçirildi. Cəbrail rayonundakı “Lələtəpə” adlı yüksəklik azad olundu, Tərtər rayonunun Talış kəndinin ətrafindakı strateji yüksəkliklər geri alındı, Seysulan kəndi erməni işgalçlarından təmizləndi.

Vətən, torpaq uğrunda Azərbaycan əsgərlərinin göstərdiyi fədakarlıq dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Aprel döyüşlərində ığidliyinə görə Şükür Həmidov, Samid İmanov və Murad Mirzəyevə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Aprel döyüşləri Ermənistan işgalçlarına psixoloji cəhətdən ağır zərbə vurdu. Ermənilər gördülər ki, Azərbaycan Ordusu çox qısa zamanda işgal altında olan doğma torpaqlarını azad edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev cabhə bölgəsində

Aprel döyüslərinin zəfər yürüşü

Ali baş komandan Prezident İlham Əliyev Aprel döyüsləri haqqında demişdir: “Əks-hücum əməliyyatı nəticəsində ordumuz düşmənə güclü sarsıcı zərbə vurub və minlərlə hektar torpaq işğaldan azad edilib. Aprel döyüsləri həm bizim parlaq qələbəmizdir, həm də bir daha Azərbaycan dövlətinin gücünü göstərdi”.

Bütün beynəlxalq təşkilatlar, hətta illərdən bəri münaqişəni seyr edən ATƏT-in Minsk qrupu xəbərdarlıq almış oldu. Aprel qələbəsi bir çox dövlətlərə öz xarici siyasetlərinə yenidən baxmağa məcbur etdi. AŞPA-nın sədri Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini bir daha bəyan etdi. Bir sıra respublikaların dövlət başçılarının bəyanatı Ermənistən dövlətini qınaq obyektinə çevirdi.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Mən, albattə, istəyi-rəm ki, biz bunu qan tökülmədən edək. Ancaq biz istənilən varianta hazır olmalıyıq və hazırlıq. Bu gün nəinki güclü iqtisadiyyatımız, güclü ordumuz var. Ordu potensialı da, insan potensialı da, vətənpərvərlik hissələri də çox güclüdür”.

Aprel döyüsləri Azərbaycan Ordusunun gücünü bir daha göstərdi, xalqımızda Ordumuza olan inamı daha da artırdı.

Milli Ordumuzun aprel döyüslərindəki böyük qələbəsi bir daha göstərdi ki, Azərbaycan dövləti bu münaqişəni hərbi yolla həll etmək

iqtidarına malikdir. Aprel döyüsləri bir daha təkrar olunarsa, Ermənistən bütün işgal planlarının alt-üst olacağı şübhəsizdir.

Azərbaycan ordusunun aprel qələbəsinin gətirdiyi ruh yüksəkliyini nəzərə alaraq Prezident İlham Əliyev “Aprel döyüsləri Azərbaycan Respublikasının hərb tarixinə salınmalıdır” deyərək bu qələbəni yüksək qiymətləndirmişdir.

Aprel döyüsləri Silahlı Qüvvələrimizin ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etməyə qadir olduğunu göstərdi. Bu qələbə hamı kimi məktəbli-gənclərimizdə də böyük qürur hissi yaratdı. Şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin artmasına, dövlətimizə və dövlətimizin qüdrətinə inamı artırdı.

Lələtəpə yüksəkliyi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev görüş və çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir ki, "Azərbaycanın ən ağır problemi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir". Dövlətimizin başçısının bəyanatlarında Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın əzəli torpağı olması birmənalı şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır. Azərbaycan Prezidenti qətiyyətlə bildirir ki, "Azərbaycan heç vaxt torpağında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına yol verməyəcəkdir. Azərbaycan bütün imkanlarını səfərbər edib, diplomatik, siyasi, iqtisadi, hərbi imkanlardan istifadə edib öz doğma torpaqlarını azad edəcəkdir".

Prezident İlham Əliyevin böyük qətiyyətlə apardığı xarici siyaset Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına tam cavab verir. Respublikanın beynəlxalq aləmdə daha geniş miqyasda tanınmasına xidmət edir. Prezidentimiz deyir: "Hamı bilməlidir ki, sülh tərəfdarı olmağımıza baxmayaraq, müharibənin yenidən başlamamasını və bu məsələnin sülh yolu ilə həllini istəməyimizə baxmayaraq, bizim səbrimiz tükənməz deyildir. Azərbaycan öz doğma torpaqlarını nəycin bahasına olursa-olsun azad edəcəkdir".

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev işgal olunmuş ərazilərimizin azad edilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Hələ 1994-cü ildə işğaldan azad edilmiş Cənuq Mərcanlıda yaşayışın bərpa edilməsi böyük qayıdışın əsasını qoymuşdur.

Hazırda həmin ərazilərdə Azərbaycan bayrağı dalgalanır. Həmçinin bu, azad olunmuş torpaqların bərpası, eləcə də məcburi köçkünlərin yaxın zamanlarda doğma ocaqlarına qayıtması ilə bağlı Azərbaycan dövlət başçısının fikirlərini bir daha təsdiqləyir.

Cənuq Mərcanlıdan bir görünüş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Cənuq Mərcanlı qəsəbəsində sakinlərlə görüşü

Prezident İlham Əliyev Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncam imzaladı. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tam nəzarətinə keçmiş həmin ərazilərdə əsaslı yenidənqurma işlərinin başlanmasına şərait yarandı.

Sərəncam, ilk növbədə, işğal altındaki torpaqlarımızın azad olunması, bərpası və məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması ilə bağlı oldu. Bu böyük yolun, böyük qayıdışın başlanğıcı demək idi. Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpasından sonra insanların doğma torpaqlarına qayıdışı xalqımızda dövlətinə və rəhbərinə inam hissini daha da gücləndirdi. Bu, həmçinin işğal altındaki digər torpaqlarımızın da azad edilməsinə yönəlmış mühüm bir addımdır.

Cocuq Mərcanlıda tikilən, Şuşadakı Yuxarı Gövhərəğa məscidinin bənzəri olan məscid

Cocuq Mərcanlıdan bir görünüş

Cocuq Mərcanlıda ilk dərs günü.

Cocuq Mərcanlıda inşa edilən müasir məktəb

Qayıdış programı “Böyük sülh” sazişi imzalanandan sonra həyata keçirilməyə başlanacaq. Programın sülh sazişinə uyğun olaraq mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qarabağ tarixinə dair ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 kitab. B., 1997-2003.
2. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. I-IV cildlər. B., 1996-1999.
3. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir. 68 kitab. B., 2008-2014.
4. Abdullayev Ə. Ermənistən Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq tarixindən. B., 1995.
5. AXC və Qafqaz İslam ordusu. B., 2008.
6. Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. B., 1983
7. Aşurbəyli S. Bakı şəhərinin tarixi. B., 1998.
8. Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. B., 1998.
9. Deportasiya. Soyqırımı. Qaçqınlıq. B., 1998.
10. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. B., 2001
11. Azərbaycan SSR-in inzibati-ərazi bölgüsü. B., 1979.
12. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B., 1989.
13. Azərbaycan tarixi. B., 1993.
14. Azərbaycan tarixi. B., 1994.
15. Azərbaycan tarixi. B., 1996.
16. Azərbaycan tarixi, I c. 1998.
17. Azərbaycan tarixi, II c. 1998.
18. Azərbaycan tarixi, III c. 1999.
19. Azərbaycan 2003: İnkişaf strategiyası yeni mərhələdə. B., 2005.
20. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. B., 2001.
21. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin ensiklopediyası I-II c. B., 2004-2005.
22. Balayev A.M. Azərbaycanda ictimai-iqtisadi, siyasi vəziyyət (1985-1995-ci illər). B., 2005.
23. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər). B., 1984.
24. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. B., 1989.

25. Boran Əziz. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. B., 2008
26. Cəfərov H.F. Azərbaycan e.ə. IV minilliyyin axırı - I minilliyyin əvvəllərində. B., 2000.
27. Cəfərov Ə. Azərbaycanın ilk sakinləri. B., 2004.
28. Cəfərov Y. Qədim Azərbaycan: nə bilirik? B., 1983
29. Cəfərzadə Ə. Hər budaqdan bir yarpaq. B., 1983.
30. Çingizoğlu Ə. Şuşa şəhəri (1750-1850). B., 2009.
31. Dağlıq Qarabağ: Zəka qalib gələcək. Sənədlər və materiallar. B., 1999.
32. Dağlıq Qarabağ: Hadisələrin xronikası (1988-1994-cü illər). B., 2005.
33. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. B., 1998.
34. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). B., 2012.
35. Əliyev İ. Dağlıq Qarabağ : tarix, faktlar, hadisələr. B., 1989.
36. Əliyev İlham. Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazırlam. B., 2001.
37. Əliyev O.B., Abbasov N.O. Heydər Əliyev və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları- “Müqəddəs amal”. B.,-2015
38. Əliyev M.M. Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işgalinin tarixşünaslığı. B., 2001.
39. Əliyev R.H. Azərbaycan VII-XIX əsrlərdə. B., 1980.
40. Əliyarlı İ., Behbudov T. İstiqlal fədailəri - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər nazirləri və silahdaşları (1918- 1920). B., 2013
41. Əzizov T. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində. B., 1997.
42. Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, (ön söz, tərcümə qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məmmədovundur (Qaramanlı). B., 2000.
43. Göyüşov R.B. Qarabağın keçmişinə səyahət. B., 1993.
44. Hacıyev Q.Ə. Bərdə şəhərinin tarixi (b.e.ə. III b.e.ə. XVIII əsri). B., 2000.
45. Hacıyev Q.Ə. Bərdə şəhəri. Coğrafi, siyasi və mədəni tarixi. B., 2008.
46. Hacıyev Q.Ə. Qarabağın maddi və mənəvi mədəniyyəti (Azərbaycan, ingilis, fransız dillərində). B., 2010.
47. Hacıyev Q.Ə., Çingizoğlu Ə. Qarabağlı hərbçilər: Çar və AXC ordusunun zabitləri. B., 2011.

48. Hacıyev Q.Ə., Nuriyev S.Ş. Vladimir Kazimirovun “Qarabağa sülh” arzusu və əsl niyyəti. B., 2011.
49. Hacıyev Q.Ə. Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağa erməni iddialarına qarşı mübarizəsi. B., 2014.
50. Hacıyev Q.Ə. Kürəkçay müqaviləsi və Qarabağın sonrakı tarixi taleyi (Konfrans materialı). B., 2006
51. Hacıyev Q.Ə. Qarabağ tarixi. Dörs vəsaiti, (bakalavr və magistrler üçün). B., 2014.
52. Heydər Əliyev Fondunun nəşr etdirdiyi «Qarabağ həqiqətləri» bukletlər toplusu. B., 2009
53. Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT : Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. B., 1997.
54. Həsənov Ə. ATƏT və Azərbaycan: Helsinkidən Lissabona qədər. Lissabon Sammiti - 96. B., 1997.
55. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. (Dərslik). B., 2005.
56. Hüseynov M.M. Azıx. B., 1984.
57. Xocalı soyqırımının qurbanları. B., 1999.
58. Xəlilov X.D. Qarabağ: etnomədəni inkişaf tarixi. B., 2006.
59. İbayev V. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi insan hüquqları kontekstində. B., 2001.
60. Köçərli T.Q. Qarabağ: yalan və həqiqət. B., 1998.
61. Qasımlı M., Muradova B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi. 2 cilddə, I cild. Bakı, 2018, 688 s.
62. Qasımlı M., Muradova B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi. 2 cilddə, I cild. Bakı, 2018, 680 s.
63. Qarabağ: suallar və faktlar. B., 2005.
64. Qarabağ abidələri. B., 2009.
65. Qarabağ yaddaş. B., 2010.
66. Qarabağlı A. Qarabağ, onun qədim tayfaları və toponimləri. B., 2008.
67. Qeybullayev Q.Ə. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair). B., 1990.
68. Quliyev V. X. Pənahəli xan Cavanşir // “Şuşa” qəzeti, B., 2011.
69. Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. B., 2005.

70. Mehdiyev R.Ə. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı gerçəklilikləri. B., 2000.
71. Mehdiyev R.Ə. Gorus-2010: absurd teatrı mövsümü. B., 2010.
72. Məmmədov X., Məmmədov N. Türkiyə və Azərbaycanda erməni millətçilərinin cinayətləri. B., 2006.
73. Məmmədov N.R. Azərbaycanın Şuşa qəzası (1900-1917-ci illər). B., 2005.
74. Məmmədov N.R. Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində iqtisadi-siyasi həyat, iqtisadi və mədəni inkişaf (1923-1991). B., 2008.
75. Məmmədov N.R. Azərbaycanın Ağdərə rayonunun tarixi. B., 2014.
76. Məmmədov T.M. Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə. B., 2006.
77. Məmmədli A. Ermənilərin gerçək tarixi. B., 2005.
78. Məmmədova H.İ. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Yuxarı Qarabağda siyasi vəziyyət. Erməni terrorizminin güclənməsi (1918-1920). B., 2006.
79. Məmmədova H.İ. Qarabağ general-qubernatorluğunun erməni təcavüzünə qarşı mübarizəsi tarixindən səhifələr. B., 1999.
80. Məmmədova H.İ. Xocalı: şəhidlər, şahidlər. B., 2000.
81. Məmmədova H.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasetində Ermənistən-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. B., 2009
82. Mir Möhsün Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. B., 1993.
83. Mirzəzadə A. Qarabağ düyüünü. B., 2012
84. Mustafazadə T.T. Qarabağ xanlığı. B., 2010.
85. Muradov V. Azərbaycan xalçaları Qarabağ qrupu. B., 2010
86. Nəcəfli T.H. Azərbaycanın Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri. -B., 2012.
87. Nəcəfli G.C. XVIII əsrдə Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradılması cəhdləri. B., 2007.
88. Piriyev V.Z. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. B., 2005.
89. Şükürov İ. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. B., 1994.
90. Şirlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Qarabağın harayları... B., 2009.
91. Şirlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Erməni vəhşilikləri. B., 2003.
92. Şirlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Şuşa Zaqafqaziyada müstəsna əhəmiyyət kəsb edən təhsil mərkəzi və ziyalılar şəhəridir. B., 2010.

93. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Vətən yaraları, Vətən harayı. B., 2003.
94. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Şuşa Qarabağın zümrüd tacıdır // "Respublika" qəzeti. B., 29 dekabr 2010.
95. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Dağlıq Qarabağ bizim doğma, əzəli torpağımızdır // "Respublika" qəzeti. B., 10 aprel 2011.
96. Şükürov K.K. Türkmençay - 1828: tarixi xronika. B., 2006.
97. Şükürov M. Xocalı daş yaddaşım, qan yaddaşım. B., 2011.
98. U mudlu V. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1828). B., 2004.
99. Veliçko V.V. Rus işi və tayfalararası məsələlər. B., 1995.
100. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşunas səyyahları Azərbaycan haqqında. B., 1974.
101. Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. B., 1993.
102. Yaqublu N. Xocalı qırğını. B., 1992.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün Qarabağ tarixi kursu üzrə dərslik

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Hacıyev Qasım Əhəd oğlu**
Əbdüləzimov Əyyub Şəfahət oğlu

Elmi redaktor: **Camal Mustafayev**

Rəyçilər: **Tofiq Nəcəfli**
Nazim Məmmədov

Nəşriyyatın direktoru: **Oqtay Əliyev**

Dil redaktoru: **Əyyub Şırlanlı**

Kompüter dizaynı: **Ruslan Mahmudov**

Texniki redaktor: **Rövşən Əliyev**

Korrektor: **Şəhla Nəsimova**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2019-050)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

© Ərgünəş FM NPM

Formatı 70x100 $\frac{1}{16}$, Həcmi 7 ç.v.
Ofset çapı. Ofset kağızı. Səhifə sayı 112.
Tirajı: 131283. Pulsuz. Bakı-2019

Çaşıoğlu mətbəəsi
Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2A
Tel. 502-46-91

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sənin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

